

Peter Bejder & Kaare Øster

VERDEN handler

- ETISK OG FAIR?

Peter Bejder & Kaare Øster

VERDEN handler

– ETISK OG FAIR?

Verden handler – etisk og fair?

© Peter Bejder & Kaare Øster samt Coop Skolekontakten

Redaktion: Birthe Kyhn og Bente Svane Nielsen
Layout: Søren Kirkemann
Tryk: Johnsen, Grenaa

Printed in Denmark 2014
1. udgave, 1. oplag

ISBN: 978-87-642-0542-8

Fotos: Forside: Peter Bejder, iStockPhoto, Stutterstock, Carsten Villadsen & Kaare Øster; 4: Stillet til rådighed af Fairtrade Mærket; 5: Fødevarestyrelsen; 6: Peter Bejder; 7: Peter Bejder, Kaare Øster & Søren Kirkemann (kort); 8: Kaare Øster; 9: Peter Bejder; 10: Kaare Øster; 11: Peter Bejder; 12: FSC Danmark; 13: Peter Bejder; 14: Kaare Øster; 15: iStockPhoto; 16: Søren Kirkemann; 17ø.: Thomas Cristofolletti/Roum; 17n.: Fairtrade Mærket; 18: Shutterstock; 19: Carsten Villadsen; 20: Coop Danmark; 21: Peter Bejder; 22-23: Peter Bejder; 24-25: Peter Bejder; 26-27: Peter Bejder; 28-29: Peter Bejder; 30-31: Peter Bejder; 32: Peter Bejder; 33ø.: Peter Bejder; 33m.: Peter Bejder 33n.: iStockPhoto; 34: Peter Bejder; 35tv.: Peter Bejder; 35ø.th.: Peter Bejder; 35n.th.: fairphone.com; 36ø.: Peter Bejder; 36n.: Joseph Lynn Scott/Folkekirkens Nødhjælp; 37: Joseph Lynn Scott/Folkekirkens Nødhjælp; 38tv.: Christine Røllike Ditlefsen; 38th.: Peter Bejder; 39ø. (to stk.): Christine Røllike Ditlefsen, 39 n.: Åse Ditlefsen Ferrão; 40-41: Carsten Villadsen (plus Coop-produktfoto og indsat i boks: Peter Bejder); 42-43: Jacob Carlsen; 44: David Macharia Mwangi; 45ø.: David Macharia Mwangi; 45n.: Coop Danmark; 46: Karoline Raabæk; 47ø.: Nanna Kreutzman; 47n.: FSC Danmark; 48: Lotte Ersøe/IBIS; 49ø.: Hanne Selnæs/IBIS; 50-51: Kaare Øster, dog 50n.: Peter Bejder; 52-53: Kaare Øster; 54-55: Kaare Øster; 56: Bodil Pallesen; 57ø.tv.: Kirstine Nielsen; 57ø.th.: Thomas Cristofolletti/Roum; 57n.tv.: Kirstine Nielsen; 57n.th.: Kaare Øster; 58-59: Kaare Øster; 60: Kaare Øster; 61ø.: Kaare Øster; 61n.tv.: Kaare Øster; 61n.tv.: Kaare Øster; 61n.th.: MASCOT; 62ø.: Offset Warehouse; 62n.: Wulffmorgenhtaler; 63: Munir Uz Zaman/Scanpix; 64: Helle Kjærsgaard/Red Barnet; 65: Thomas Priskorn; 66-67: Kaare Øster, dog 67n.th.: Shimizu Corp; 68ø.: Moment Foto; 69n.tv.: Peter Bejder; 68n.th.: Moment Foto; 69: Peter Bejder; 70-71: Peter Bejder; 72-73: Peter Bejder; 74-75: Peter Bejder, dog 75n.: Stillet til rådighed af Fairtrade Mærket; 76-77: Peter Bejder; Bagside: Peter Bejder

Til bogen er der en hjemmeside: etisk-handel.dk. Her er der supplerende materiale samt gratis elevaktiviteter og lærervejledning.

Bog og site er udgivet med støtte fra Danidas Oplysningsbevilling og Coop. Forfattere og Coop Skolekontakten takker varmt for støtten til bog og hjemmeside (etisk-handel.dk).

Bogen er gratis og kan bestilles i klassesæt hos skolekontakten.dk

coop Skolekontakten

Coop Skolekontakten
Roskildevej 65
2620 Albertslund
skolekontakten.dk

I N D H O L D

INDLEDNING 4

Der er forskel på varer	4
Verden handler lokalt og globalt	6
Handel – på godt og ondt	8
Bliver Vesten overhalet?	10
Etisk handel	12
Om at tage ansvar	14
Kend dem på mærket	16
Kontrol og kritik	18

AFRIKA 20

Fattigt og rigt på én gang	20
Handel er alt	22
Økologi giver gode priser	24
Løn til tiden	26
Smagen af vanilje	28
Vi har fået et stort hus	30
Uganda har Afrikas økologiske førertrøje	32
En måde at handle på: mobiltelefoner	34
Handel og sundhed går hånd i hånd	36
Økologisk marmelade til Danmark	38
Fra kakaobønner til chokolade	40
Bøffer fra Namibia	42
Roser fra Kenya	44
Landsbyskove i Tanzania	46
Uden skat går det ikke	48

ASIEN 50

Tøj på kroppen – fra Asien	50
Frokost kl. 12	52
Fra gade til uddannelse	54
På landet	56
Turisme på godt og ondt	58
Vietnam – på vej	60
Made in Asia: Bangladesh	62
Uddannelse og praktik i tøjindustrien	64

OCEANIEN 66

Ø-staternes udfordringer	66
--------------------------------	----

LATINAMERIKA 68

Sort som natten: kaffe	68
Det blå guld	70
Unge kriminelle handler	72
Lille og stor: nødder og sukker	74
Handel med egne penge	76
Læs og lær mere. Web, film og bøger	78
Stikord	80

Der *er* forskel på varer

Banener, is, yoghurt, chokolade, ris, marmelade, sukker, sko, T-shirts, kjoler, elektronik, roser, bolde, smykker og kaffe. Danmark bugner af mad og andre varer. Vi producerer selvfølgelig varer her i landet, men vi importerer også varer, der kommer fra lande langt væk. En stor del af de varer produceres under dårligere forhold end dem, vi kender i Danmark og resten af Vesten.

Og det er ikke helt let at blive klog på mad og andre varer, der har rejst mange tusinde kilometer, inden de ender i Danmark. En banan

er nemlig ikke bare en banan. Nogle bananer er sprøjtede, nogle er plukkede af børnearbejdere, andre er økologiske (se definition side 5), og atter andre har et mærke på sig: Fairtrade Mærket. Når en banan har Fairtrade Mærket på sig, betyder det, at bønder og arbejdere får bedre arbejdsforhold og bedre priser for deres varer. Læs mere om Fairtrade Mærket på side 16.

Du kan med din indkøbskurv gøre en forskel, når du handler. Det er dig, der bestemmer. Du kan fx vælge varer, der bærer Fairtrade Mærket, for det kommer nogle bønder og arbejdere i fattige lande til gode.

Om bæredygtighed

Når vi taler om handel i denne bog, har vi ud over udveksling af varer også fokus på, hvordan varerne bliver produceret, og hvilke forhold arbejderne har.

Man kan tale om etisk handel, fair trade, bæredygtig handel og retfærdig handel.

I bogen kalder vi det etisk handel, når vi producerer varerne og handler varerne bæredygtigt. Vi skriver Fairtrade Mærket, når det drejer sig om mærket på en vare.

Når vi handler bæredygtigt, betyder det, at vi forsøger at skabe de bedst mulige betingelser for mennesker og miljø nu og i fremtiden.

Bæredygtighed kan være økonomisk, social eller økologisk:

- ▮ **Økonomisk bæredygtighed:** Når et firma tænker på fremtiden og ikke kun på penge her og nu.
- ▮ **Social bæredygtighed:** Når mennesker bliver behandlet retfærdigt og rimeligt. Det skal fx ikke kun være få mennesker, der tjener penge på at sælge varer.
- ▮ **Økologisk bæredygtighed:** Når man tager hensyn til naturen, så miljøet får de bedste betingelser, og dyr og planter ikke bliver truet. Det kan fx være ved at oprette nationalparker, som beskytter dyr og planter.

Ta' med på en handelsrejse

På side 8 til 11 kan du læse mere om handel, og hvordan fattige mennesker kan finde en vej ud af fattigdom gennem handel. Du kan også læse om, hvordan handel kan fastholde fattige i fattigdom, fordi rige lande også handler med andre rige lande.

På side 12 til 15 kan du læse om etisk handel, og hvordan firmaer både er en del af problemet og en del af løsningen, når fattige skal have det bedre.

På side 16 til 19 kan du læse mere om Fairtrade Mærket, og hvad du selv kan gøre for at handle mere etisk.

I resten af bogen rejser vi jorden rundt og ser eksempler på handel, etisk handel og salg af varer i u-lande og eksport fra fattige lande til rige lande. ■

Fattige og rige lande

Fattige lande kaldes også for u-lande. U-land er en forkortelse af udviklingsland. I et u-land er der mange fattige. En del børn går ikke i skole, der er mange sygdomme og få sygehuse, og mange er arbejdsløse. I u-lande arbejder de fleste inden for landbrug, og der er ikke så meget industri og så mange fabrikker som i de rige lande.

Ca. en milliard mennesker lever i ekstrem fattigdom. De har kun 7 kr. om dagen at leve for.

Det modsatte af u-lande er i-lande. Et i-land er et industrialiseret og rigt land. Du bor i et i-land. ■

Et vigtigt begreb: økologi

Sådan ser hhv. det danske og det europæiske økologimærke ud. Det er ikke altid nok, at bonden og arbejderne får ordentlig løn og bedre arbejdsforhold. Det er også vigtigt,

at de ikke bliver syge af at bruge giftstoffer. Økologi er en særlig måde, man producerer mad, drikke og tøj på. Man bruger ikke giftstoffer og

kunstgødning, og man skåner naturen så meget som muligt. Dyr skal have plads til at bevæge sig, og de skal have frisk luft og økologisk foder.

8% af de føde- og drikkevarer, der sælges i Danmark, er økologiske. ■

Verden handler lokalt og globalt

Du køber mælk, der er produceret i Danmark. Mælken kommer fra landmandens køer, og mælken havner på mejeriet, inden den lander i butikkens køledisk og bliver solgt. Den handel er lokal.

Men måske spiser du is med vanilje fra Uganda, mens dine forældre drikker kaffe fra El Salvador. Din T-shirt er fra Vietnam, familiens fladskærm er fra Sydkorea, og dine jeans er fra Indonesien. Den handel er global.

Et godt eksempel på global handel er chokolade, som du med garanti elsker. 70% af verdens chokolade stammer fra kakaobønner dyrket i Vestafrika, fx Ghana. Bønderne skærer

kakaobønnerne ned fra kakaotræet, når de er modne. Så gærer og tørrer de dem, inden de bliver pakket og sendt til Danmark. Her bliver de lavet til chokolade.

Men når du er lækkerstuen, er det ikke ligegyldigt, hvilken chokolade du køber. Hvordan kan du være sikker på, at bønderne får en ordentlig pris for kakaobønnerne? Hvad nu hvis mellemhandlere scorer de fleste af pengene, og bønnerne ikke dyrkes under gode forhold? Læs mere om mellemhandlere på s. 8.

Læs om kakaobønner fra Ghana og chokolade side 40. ■

Lokal handel i en landsby i Tanzania i Østafrika.

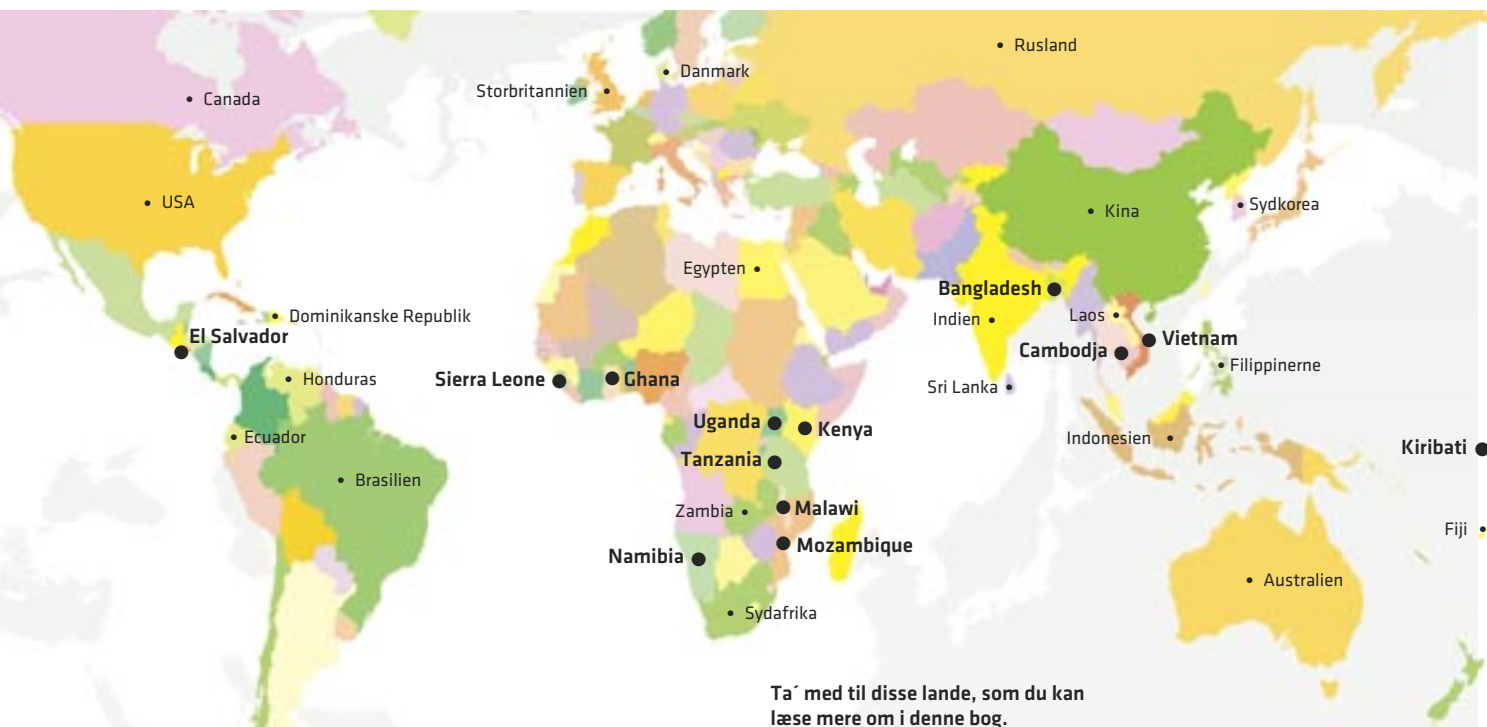
Et vigtigt begreb: globalisering

Fly, skibe og kommunikation i form af tv, mobiltelefoner og internet har på nogle måder fået verden til at minde om en landsby, hvor vi ved, hvad der sker i Japan og Peru. Samtidig arbejder flere og flere virksomheder på tværs af grænser, og lande handler mere og mere med hinanden. Det kalder man globalisering. ■

Handel – kort sagt

Handel er køb og salg af varer og værdipapirer. Siden Columbus i 1492 rejste til Amerika, og Vasco da Gama i 1497-98 tog syd om Afrika til Indien, har verdens lande handlet mere og mere med hinanden. I dag går det stærkere end nogensinde. Vi udveksler varer, penge, ideer, kultur, informationer og arbejdskraft som aldrig før.

Ordet handel stammer fra tysk og betyder at behandle eller håndtere. ■

Ta' med til disse lande, som du kan læse mere om i denne bog.

KATO BERNERD, Ndali (ndali.net), Uganda

Vanilje fra Uganda

"Vi eksporterer det meste af vaniljen til Storbritannien. Kun meget lidt går til vort eget marked i Uganda. Den økologiske vanilje er meget populær i Europa, og det er den også blevet for arbejderne på fabrikken her i Ndali. Økologi har ændret vores måde at se natur og miljø på, og vi har indset, at det er for dumt og for dyrt at bruge kunstgødning. Vaniljebøndernes varer er også Fairtrade Mærkede."

Du kan møde Kato og vaniljebønder på side 28-31. ■

TABAATEI LOANE, Kiribati

Penge? Nej tak!

"Penge er ikke noget for mig. I havet er der altid masser af fisk. Og inde på land har vi kokospalmer og andre afgrøder, så vi har altid mad. Når det er højvande og storm, kan havet oversvømme vores brønd med drikkevand, og så er vi på den. For vi kan ikke drikke saltvand. Så må vi sælge nogle fisk og købe flaskevand i supermarkedet. Jeg kender folk, der har et rigtigt arbejde, hvor de får løn."

Tag med til Oceanien side 66-67. ■

RHINA REHMANN, El Salvador

Producent af indigo

"Indigo bruges til at farve jeans (cowboybukser), i kosmetik og til at farve hår. Vi eksporterer indigo, og firmaer som Levi's, Benetton og GAP bruger indigo fra El Salvador. Mine arbejdere er alle lokale. De får mindstelønnen, men de arbejder kun 4-5 timer dagligt, så de har tid til at dyrke sukker og majs derhjemme. Og så betaler jeg deres løn til tiden. Det sætter de stor pris på. Det er jo også en måde at behandle mine arbejdere retfærdigt på."

Du kan møde Rhina igen på side 70-71. ■

NY CHANNA, Cambodja

Penge til min familie

"Jeg har to jobs. Om dagen er jeg i receptionen på et stort hotel i hovedstaden. Om aftenen serverer jeg på en restaurant. Jeg fik arbejde i byen, fordi jeg kan snakke engelsk. Jeg må indrømme, at jeg ikke tænker ret meget på, hvilke varer jeg køber. Og slet ikke på, om de er fair trade. Alt mit overskud sender jeg hjem til min fattige familie oppe nordpå. Så får de råd til mad, og min lillebror kan få en uddannelse. Måske får jeg selv en dag råd til at læse engelsk på universitetet."

Læs mere på side 58-59. ■

Handel – på godt og ondt

Det er vigtigt for både rige lande som Danmark og fattige lande i Afrika at handle med resten af verden. Tidligere dyrkede bonden i Danmark det, han selv kunne spise. Han havde måske en gris, en ko og høns, og han dyrkede grøntsager. Han var selvforsynende. Sådan er det stadig for mange bønder i verdens u-lande.

De producerer selv det, de spiser. Nogle sælger måske varer på det lokale marked, men tjener kun ganske lidt. En årsag kan være mellemhandlere, som køber varen billigt hos bonden og sælger den dyrt på markedet. Så tjener mellemhandlere mest. Det er først, når bønder producerer mange varer, der bliver eksporteret til andre lande – helst rige lande – at de kan tjene nok til at få et bedre liv.

Fordele ved handel

Der er mange fordele for et land ved at handle med andre lande:

- Lande kan producere og sælge varer eller

afgrøder, der passer til klimaet. Fx kan kaffeplanten ikke tåle frost, så vi kan ikke selv dyrke kaffe på marker i Danmark, men planten vokser fint i Latinamerika og Afrika.

- Handel giver et land penge, som gør det muligt for landets indbyggere at importere varer. I Danmark kan vi købe kaffe, fordi vi sælger noget andet, fx fisk eller kød. Hver gang vi sælger eller køber varer, kan staten også opkræve skatter. Penge fra skatter kan staten bruge på skoler, sygehuse eller veje.
- Handel giver mulighed for, at lande kan dele idéer og viden. Det kan føre til nye virksomheder og nye typer af jobs. I Danmark er vi blevet verdensmestre i at bygge vindmøller, og det skaber arbejdspladser.
- Handel med andre lande giver adgang til et stort marked, så et land kan producere mere, end det selv har brug for. Fx producerer vi i Danmark langt flere grise, end vi selv kan spise. Kødet bliver eksporteret til andre lande.

Containerterminalen i Aarhus er den største i Danmark. Hvert år passerer over 600.000 containere med varer fra og til hele verden.

Fisk landes i Dixcove i Ghana. Fiskene sælges på det lokale marked, men eksporteres også til andre lande i Vestafrika.

Ulemper ved handel

Når handel er så godt for udviklingen i alle lande, undrer du dig måske over, hvorfor meget fattige lande i fx Afrika ikke handler mere med resten af verden. Det er, fordi der også kan være problemer med handel:

- ▶ Småbønder bliver låst fast i fattigdom. Mange tager ikke selv på det lokale marked, men sælger til en mellemhandler.
- ▶ Handel kan udnytte fattige lande. Fattige mennesker går ofte med til meget dårlige arbejdsforhold, så deres familier ikke sultar.
- ▶ Både USA og Europa beskytter egne varer ved at lægge told og afgifter på varer fra fx Afrika. Det vil sige, at varerne bliver dyrere. Læs mere om handelsmure på side 11.
- ▶ Fra ca. 1500-tallet til ca. midten af 1900-tallet havde europæiske lande som Storbritannien, Frankrig og Spanien kontrol over mange u-lande. Det kalder man kolonitiden.

Storbritannien havde fx kolonier i Indien, Sydafrika og Namibia i Afrika, mens Danmark havde kolonier på fx De Dansk Vestindiske Øer og på Guldkysten (Ghana). Dengang blev bomuld, kaffe og krydderier sejlet til Europa for at blive forarbejdede til færdige produkter. De koloniserede lande blev presset til at sælge deres varer til meget lave priser til kolonimagterne. Selv i dag får de meget lave priser for deres varer.

En landmand i Danmark sælger sit korn til en højere pris end bonden i Afrika. I flere lande i Afrika kan de ikke forarbejde råvarerne til færdige produkter, men eksporterer i stedet råvarerne til Europa. De ville tjene mere, hvis de selv kunne forarbejde varerne. Samtidig bor efterkommere af europæere stadig i u-landene, hvor de ofte ejer jord eller på anden måde tjener mange penge. ■

Bliver Vesten overhalet?

Indien, Kina og Brasilien og andre lande i Asien, Latinamerika og Afrika har snart overhalet den vestlige del af verden. I hvert fald når vi snakker landenes økonomi, for internationale statistikker viser, at mere end halvdelen af verdens økonomi findes i denne gruppe lande. Det ryster Danmark og andre lande i den vestlige verden, der er ved at sakke bagud.

Made in ...

Verdens næststørste økonomi er Kina (USA er størst). I mange år har du kunnet læse ”Made in China” på talrige varer – fra legetøj, tøj, sko, cykler og skibe til elektronik, cykler og kufferter. Udviklingen fortsætter, og Kina præger resten af verden på mange områder. Læs om Kinas tilstedeværelse i Afrika på side 23.

Men Kina er ikke alene. Andre lande er fulgt efter, så der nu også fx står ”Made in ... Bangladesh, India, Vietnam, Cambodia, Indonesia, South Korea og Chile” på mange produkter.

Kradser krisen?

EU giver økonomisk støtte (landbrugsstøtte) til europæiske landmænd. EU har samtidig lagt

En organisation for handel

Der er en global organisation for handel. World Trade Organisation (WTO – wto.org) er navnet. Den tager sig af regler for handel mellem lande, og formålet er, at alle lande skal have samme muligheder for at producere og eksportere varer. Over 150 lande er med i WTO.

Der er af og til kritik af WTO, som er blevet kaldt ”De riges klub”. Flere u-lande siger, at politikerne fra de rige lande laver reglerne af hensyn til deres egne lande, og at de fattige lande ikke bliver hørt. Andre u-lande mener, at det er vigtigt at sidde med ved bordet, når landene træffer beslutninger. ■

told og afgifter på de varer, der bliver importeret fra lande uden for Europa – blandt andet fra u-lande. Det gør de importerede varer så dyre, at de er svære at sælge i EU. Det kalder man handelsmure eller toldmure. Dog gik EU sammen med verdenshandelsorganisationen WTO (se boks) med til at fjerne told på fx sukker, så u-lande nu kan eksportere sukker til de rige lande.

Men nu kradser den økonomiske krise i de vestlige lande, samtidig med at udgifter til

Børsen på Wall Street, New York. USA er verdens største og vigtigste økonomi, men landet er under pres på grund af krisen og lande som Kina, Indien og Brasilien.

FN – her Generalforsamlingen – har til huse i New York.

ældrepleje og arbejdsløse stiger. Det kan betyde, at de vestlige lande begynder at bygge endnu flere handelsmure mod resten af verden for at beskytte sig selv. Men er det en god, etisk og fair løsning på klodens fremtid?

Mure omkring EU og USA

Ikke blot EU, men også USA forsøger at beskytte produktion og handel. EU og USA er gået sammen om at sikre fri handel mellem de to landegrupper. Det er et indre marked for varer og tjenester på tværs af Atlanterhavet. En handelsaftale gør, at USA og EU med fordel kan handle med hinanden uden at skulle betale told eller afgifter. Til gengæld bygger de en usynlig mur til resten af verden.

Handelsaftalen vil kunne give masser af nye arbejdspladser i både USA og Europa, men kan

også betyde, at verdens handel bliver mere skæv.

En skæv fordeling af handel og penge kan føre til en handelskrig mellem USA og EU på den ene side og Kina, Indien og andre lande med økonomisk vækst på den anden side. 40% af verdens befolkning bor i Kina og Indien, der er ved at indgå aftaler om at handle mere sammen. Jo mere de vestlige lande svækkes af den økonomiske krise, desto mere vil lande som Kina og Indien handle med hinanden. De forskellige handelsaftaler kan betyde et virvar af forskellige regler for produktion og varer.

”De fattigste u-lande risikerer at blive endnu større tabere i spillet, hvis aftalerne fører til en handelskrig, for de har ikke mulighed for at leve op til de mange forskellige standarder og regler,” fortæller en talsmand fra WTO. ■

Etisk handel

Verden handler. Inden for et lands grænser og mellem lande. Det er ikke noget nyt, som du kunne læse på side 6-9. Men det er ikke så længe siden, man begyndte at tale om at hjælpe og udvikle fattige lande ved at handle på en ordentlig måde – en bæredygtig måde.

Etisk handel betyder kort sagt, at handel med folk i u-lande sker på en måde, så de kan udvikle deres forretning, landbrug og det samfund, de lever i.

FN og etisk handel

FN har skrevet nogle principper for, hvad etisk handel er. Principperne kalder man FN's Global Compact. Ideen med Global Compact er at forsøge at løse de problemer med fattigdom og miljø, der er i en global verden. Virksomheder, som arbejder efter principperne, skal blandt

andet tage ansvar og arbejde for menneskerettigheder, et bedre miljø og bæredygtighed – og imod korruption. Men overordnet set er det selvfølgelig landenes regeringer, der har ansvaret for, at fx menneskerettigheder overholdes på arbejdspladser.

Virksomheder, der handler etisk, skal sikre ARBEJDSRETTIGHEDER, dvs.

- sikre sunde arbejdsforhold for arbejderne, så de ikke kommer til skade eller får farlige giftstoffer i kroppen
- give arbejderne mulighed for at være i en fagforening, så de kan stå sammen og forlange en bedre løn
- sørge for, at ingen må arbejde som slaver
- sikre, at der ikke er børnearbejde, hvor børn arbejder i stedet for at gå i skole

sikre et bedre MILJØ, dvs.

- tage hensyn til miljøet. Det kan være ved at dyrke jorden økologisk uden brug af sprøjtegifte eller ved fx at sørge for, at spildevandet fra fabrikken bliver rensat, inden det bliver ført ud i naturen

sikre MENNESKERETTIGHEDER, dvs.

- sikre et liv uden diskrimination (race, køn, religion, handicap, seksualitet, politik, osv.). Det kan være kvinder, der ikke får mulighed for at arbejde og tage en uddannelse. Eller det kan være bønder, der får lov til at beholde deres jord, da mange bliver tvunget væk af store virksomheder

undgå KORRUPTION, dvs.

- bekæmpe korruption, hvor fx en politiker får penge for at skjule noget eller giver lov til ulovligheder – fx at en virksomhed forurener

Sikkerhed og ordentlige arbejdsforhold er en vigtig del af etisk handel.

Dyrkning af majs i Malawi. Danske bistandsorganisationer hjælper fattige i Afrika.

Hjælp til fattige lande

I Danmark og andre rige lande vil vi gerne hjælpe den fattige del af verden. Vi kalder støtten til fattige lande for u-landshjælp, u-landsbistand, udviklingsbistand eller nødhjælp.

Udviklingsbistand hjælper fattige lande med at blive bedre til at bekæmpe fattigdom. Nødhjælp er støtte til fattige lande, der er ramt af naturkatastrofer som jordskælv og tørke.

Det er Folketinget, der beslutter, hvor mange penge Danmark skal give til u-lande. Én gang om året afgør politikerne, hvor meget der skal sættes af i budgettet. Hjælpen sker gennem Danida, som står for Dansk International Udviklingsbistand. Danida arbejder sammen med firmaer og ulandsorganisationer (dem kalder vi også ikke-statslige organisationer eller ngo'er). Danmark er i Top 5 i verden, når man regner ud, hvor mange penge landene giver pr. indbyg-

ger til u-lande. De danske politikere har besluttet, at der skal fokus på bekæmpelse af fattigdom. Derfor går hjælpen især til lande i Afrika.

Du vil i bogen se eksempler på, at udviklingsbistand kan hjælpe fattige mennesker til at få gang i etisk handel – både på det lokale marked og til resten af verden. ■

Mere etisk handel, tak!

Landene i Forenede Nationer (FN) blev i år 2000 enige om at hjælpe verdens fattige inden udgangen af 2015. Der blev opstillet otte mål. Se her: [2015.dk](https://www.un.org/sustainabledevelopment/2015-goals/)

Der er folk – blandt andet i FN – der arbejder for, at etisk handel skal spille en langt større rolle, når der engang skal laves nye mål. Ved at handle med verden skal småbønder og producenter i u-lande finde deres vej ud af fattigdom. ■

Om at tage ansvar

Når europæiske virksomheder importerer varer fra Kina eller andre lande med lave lønninger, forsøger flere og flere virksomheder at sikre, at varerne er produceret på en fair måde. Men det er vanskeligt at kontrollere alt, og fabrikker snyder for at spare penge.

Det er fx blevet afsløret, at nogle kinesiske tekstilfabrikker spiller en bestemt melodi i højtalerne, når der er kontrol. Det er tegn til, at børnearbejdere skal løbe ud ad bagdøren (læs om børnearbejde side 23).

Socialt arbejde

Virksomheder kan have en handlingsplan for deres samfundsansvar. Det vil sige, hvordan de arbejder med Global Compact (se side 12). Det bliver også kaldt CSR (Corporate Social Responsibility). Det sker ved at inddrage menneskeretligheder, sociale vilkår, arbejdsforhold, miljø og klima i virksomhedernes arbejde.

Virksomhederne kan som en del af deres CSR-arbejde have etiske retningslinjer, som leverandørerne skal skrive under på. De hedder Code of Conduct. Leverandøren kan fx være en fabrik i Asien, der syer tøj, som bliver solgt i Danmark. Direktøren skal skrive under på, at der ikke er børnearbejde på fabrikken, ligesom der skal være ordentlige løn- og arbejdsfor-

hold. Han skal også skrive under på, at hans fabrik til enhver tid kan blive kontrolleret. Så hvis fabrikken snyder, og det bliver opdaget, kan den miste muligheden for at sælge varer.

”Vi arbejder med CSR, fordi vi ikke kan tillade os at være ligeglade. Vores måde at handle på i Danmark og andre lande i Vesten er en del af problemet. Derfor er vi også en del af løsningen. Vi står til regnskab for de varer, vi sælger, og hvis vi kun er optaget af, at noget er billigt, kommer forbrugerne efter os. De er vores dommere. Derfor er vi nødt til at være aktive med hensyn til arbejdsforhold, løn og økologi,” siger Brian Sønderby Sundstrup, der er specialkonsulent i CSR i Coop Danmark.

Coop importerer fx varer fra afrikanske lande. Det er helt bevidst.

”Når man er til stede, kan man forandre verden. Og vi arbejder i Afrika, fordi der er problemer med korruption og underbetaling. Det giver nemlig mulighed for udvikling og fremskridt. Samtidig har vi ikke råd til at lade være. Hvis der skal være mad nok til verdens syv milliarder mennesker, er vi nødt til at gå til Afrika, der har 60% af verdens uopdyrkede landbrugsjord. Så vi skal ikke kun hjælpe Afrika – vi skal også hjælpe os selv,” påpeger Brian Sønderby Sundstrup.

Her får det svenske firma H&M og mange andre brands syet en stor del af deres tøj. Arbejderne har elendige forhold, og ingen uvedkommende lukkes ind ad porten. M&V International Manufacturing i Phnom Penh, Cambodja.

Mange virksomheder arbejder ud fra FN's Global Compact og dermed imod børnearbejde.

Vagthunden

Men hvem tjekker, at virksomhederne opfører sig ordentligt og lever op til de fine ord om CSR? Det gør fx organisationen DanWatch, der er en journalistisk vagthund på området.

”Vi hjælper medierne med at holde øje med virksomheder. Vi holder øje med mennesker-, forbruger- og dyrerettigheder, men vi kan jo ikke bare sige, hvad vi selv synes, der er rigtigt eller forkert. Derfor tager vi udgangspunkt i fx Global Compact,” forklarer researcher Sarah Dieckmann fra DanWatch.

Organisationen graver efter oplysninger om virksomheders CSR og leverer skyts til tv, radio og aviser. Arbejdet sker fra skrivebordet ved at læse rapporter og ved at besøge producenter.

”Det kan fx være, at vi tager til Ghana og ser på en mine. Så bruger vi FN's internationale arbejdsorganisation ILO's konvention om

børnearbejde. Børn under 15 år må jo ikke arbejde. Vi undersøger også, om unge over 15 år har for hårdt fysisk arbejde eller arbejder med farlige redskaber eller kemikalier,” fortæller Sarah Dieckmann.

Du kan møde Sarah Dieckmann og DanWatch igen på side 63. ■

Læs mere

om Coops handel i og med Afrika:

handelmedafrika.dk ■

Læs om

Dansk Initiativ for Handel her: dieh.dk

Det er en sammenslutning af virksomheder, fagbevægelser og folkelige bevægelser som fx Folkekirkens Nødhjælp. De hjælper hinanden med at handle mere etisk. ■

Kend dem på mærket

I Danmark er der over 1.000 fair Fairtrade Mærkede produkter på markedet. Alt fra chokolade over is til bananer. Varerne er mærket, så du kan kende dem. De er mærket med Fairtrade Mærket (fairtrade-maerket.dk). Fairtrade-varer er dyrere end andre varer, så derfor er det kun få danskere, der køber dem. 40% af danskerne køber dog af og til den slags varer.

Men vi er ikke alene i Danmark. Ordningen og organisationen bag er international. Fairtrade-mærkede varer findes i dag på hylder i butikker og supermarkeder i over 120 lande, og organisationen har kontorer i ca. 80 lande. Fairtrade Mærket arbejder sammen med over

halvanden million bønder og arbejdere i Afrika, Asien og Latinamerika.

”Det unikke ved Fairtrade Mærket er, at der – udover bedre pris for produkter og bedre arbejdsforhold – er en bonus til de bønder og plantagearbejdere, der er med i ordningen. Pengene bliver sat ind på en konto, og bønderne og arbejderne bestemmer selv, hvad pengene skal bruges til. Nogle investerer dem i afgrøder, andre bruger dem på uddannelse. Nogle folk i Den Dominikanske Republik brugte deres bonus til et hjem for handicappede i lokalområdet,” fortæller Kristian Jessen, kommunikations- og marketingchef hos Fairtrade Mærket.

Landarbejdere ved en sukkerplantage i Cambodja. Mange af dem har mistet retten til egen jord ved *land grabbing* (se side 57) og må i stedet arbejde i plantagen til en dårlig løn.

Fordele

Med Fairtrade Mærket får bønder og andre producenter:

- en bedre pris for deres varer, og der betales til tiden. Der er ingen mellemhandlere
- en større sikkerhed for, at deres varer bliver solgt. Risikoen ved at producere er derfor ikke så stor
- retten til at stå sammen i et kooperativ eller andelsforening, hvor de kan sælge deres varer samlet og bruge overskuddet til gavn for deres lokalsamfund. De kan også bedre klare konkurrencen med de store virksomheder
- en højere pris, hvis de dyrker økologisk. Så der kommer også et økologimærke på deres varer

Hov – stop det!

I USA og Canada har der i mange år været en "Buy nothing day", dvs. en indkøbsfri dag. Ideen har bredt sig til mange andre lande. Forbrugere kan stoppe op og tænke over, om det nu også er fornuftigt, at de køber så mange forbrugsvarer.

Læs mere på etisk-handel.dk

Ved du, at

der også er andre, internationale mærker for etisk handel? Utz og Rainforest Alliance er kendte, men ikke lige så store og kendte som Fairtrade Mærket. På side 46 kan du læse om FSC, der er et mærke for bæredygtig handel med træ.

En vare behøver ikke at have et mærke for at være produceret og handlet etisk. Nogle virksomheder handler etisk på deres egen måde. Fx Farm Mountain Coffee (fmkaffe.dk).

Kender du ordningen?

Sådan ser Fairtrade Mærket ud. Det sikrer, at varen er blevet betalt ordentligt. Varer med mærket bliver kontrolleret af andre end producenten selv. Fairtrade Mærket fortæller ikke, om varen er økologisk, eller om varen har en høj kvalitet.

Ca. 5% af de varer, vi køber i Danmark, har Fairtrade Mærket på sig. Og ca. 88% kan genkende Fairtrade Mærket. Har du set mærket?

Klik ind på etisk-handel.dk, og læs mere om, hvad Fairtrade Mærket betyder.

Kontrol og kritik

Når en virksomhed handler etisk med varer, kontrollerer den varens vej fra producenten til forbrugeren. Hvis varen har et Fairtrade Mærke, er det en uafhængig virksomhed, der kontrollerer.

”De kontrollerer bønder, arbejdere og virksomheder, der fremstiller og sælger produkter med Fairtrade Mærket. Kontrollen bliver udført af personer, der ikke kender producenterne. Der bliver set på, at tingene gøres rigtigt. Hvis vi finder ud af, at noget er galt, kommer kontrollanterne på besøg igen – uden at producenten ved det. Vi kan jo ikke leve med, at producenterne ikke lever op til det aftalte,” forklarer Kristian Jessen fra Fairtrade Mærket.

En bitter smag i munden?

Der er af og til kritik af Fairtrade Mærket. Kritikere siger, at løfter om ordentlige arbejdsforhold ikke altid bliver overholdt for produkter med Fairtrade Mærket. I 2008 vakte filmen ”Den bitre smag af te” stor debat. Filmen viste, at teplukkere i Sri Lanka og Indien næsten intet fik ud af at være med i Fairtrade-ordningen. De havde stort set ikke bedre forhold end andre teplukkere. Også selv om danskerne på de solgte Fairtrade-tepakker kunne læse:

”Mærket på denne pakke te er din garanti for, at teplukkerne får en anstændig pris for deres varer, og at de er sikret ordentlige arbejdsforhold.”

Arbejdere i teplantage. Ikke alle har fået gavn af at være med i Fairtrade-ordninger.

Danskere drikker i gennemsnit 3-4 kopper kaffe om dagen. Kaffen kommer fx fra lande i Afrika og Latinamerika.

”Vi tager al kritik alvorligt. Det er kun godt, at vi bliver kontrolleret. Men man skal huske, at vi arbejder sammen med over 1.300.000 bønder og arbejdere i mange lande, og selv om vi har løbende kontrol, kan vi ikke holde øje med alt og alle hele tiden. Men vi gør vort bedste! Samtidig arbejder vi, hvor problemerne er størst, og det er de i ekstremt fattige områder. Så selvfølgelig er der ting, der kan gå galt, selv om vi har klare aftaler og kontrol. Men det er også vigtigt at påpege, at omlægning til fair trade er en proces, hvor det handler om at udvikle sig,” understreger Kristian Jessen.

Noget for din by?

I Danmark er der også tale om en proces. Kun ca. 5% af danskernes indkøb i Danmark er Fairtrade Mærket, så bønder og arbejdere får en ordentlig løn og bedre arbejdsforhold. Forrest i kampen går nogle kommuner, der har lavet aftaler om, at 10% af deres indkøb – kaffe, te osv. – skal være mærket med Fairtrade. København, Aarhus, Odense, Horsens, Born-

holm og Haderslev er med i ordningen.

”Vi vil gerne skabe opmærksomhed på to niveauer. Dels et politisk, dels vil vi gerne, at flere og flere borgere bliver opmærksomme på vigtigheden af at købe varer med Fairtrade Mærket. Og faktisk kan skoler og gymnasier også komme med i ordningen. Det var således gymnasieelever i Haderslev, der påvirkede byens politikere, så kommunen blev Fairtrade By,” fortæller Kristian Jessen. ■

En fair handel?

Fairtrade Mærket er blevet meget populært, og en million kaffebønder er med i ordningen. Nogle peger på, at Fairtrade Mærket er blevet så stor en succes, at det holder priserne kunstigt oppe på kaffe. Hvis en bonde fx har to sække med kaffe – en af høj kvalitet og en af lav kvalitet – sælger han den dårlige kvalitet til Fairtrade Mærket, da han får en høj pris uanset kvaliteten. Den gode kvalitet sælger han på det almindelige kaffemarked. ■

Fattigt og **rigt** på én gang

Afrika er sult, fattigdom og ingen uddannelse. Sådan er det billede, mange i Europa har tegnet i årtier. Det både passer og ikke passer. For verdens næststørste kontinent – efter Asien – med ca. en milliard indbyggere er også rigt på fx guld og kobber, og nogle steder er der frugtbar. Og der er masser af livsglæde. Som et synligt tegn på, at det går bedre med økonomien, peger nogle på, at halvdelen af alle afrikanere har en mobiltelefon. Og i lande som Kenya og Uganda er man gode til at finde på nye måder at handle på. De bruger mobiltelefonen (læs mere side 34).

8 ud af 10 af verdens hurtigst voksende økonomier ligger i Afrika – især i Østafrika er der vækst. Det har ført til, at flere lande har fået en større middelklasse, der har råd til at sende børn i skole og købe flere varer. Kritikere peger dog på, at væksten og landenes mineraler ikke altid kommer de fattigste i landene til gode. Nogle er faktisk blevet fattigere.

Send ikke penge – køb varer!

Danmark giver afrikanske lande udviklingsbistand via Danida (se side 13). Det har Danmark – og andre rige lande – gjort i årtier.

Vi vil gerne hjælpe. Men i dag mener mange, at vi lige så godt eller måske endda bedre kan hjælpe via handel. Men kun 3% af al verdens handel har med Afrika at gøre. Det vil nogle gerne gøre noget ved. Fx Coop Danmark.

”Handel – ikke støtte – er vejen frem og en forudsætning for udvikling. Udviklingsbistand er vigtig, når man snakker om at bekæmpe fattigdom. Men handel kan sikre udvikling på lang sigt. Som virksomhed skal vi selvfølgelig tjene penge på Afrika, men vi skal også stille krav til de helt små producenter. For handel skal være økonomisk og socialt bæredygtig,” understreger Brian Sønderby Sundstrup fra Coop Danmark.

Coops varer fra Afrika er blevet døbt Savannah. Det er et navn, som der ligger mange overvejelser bag.

”En del danskere har et billede af Afrika som tilbagestående og fuld af fattigdom og sultne børn. De fordomme vil vi gerne være med til at ændre. Derfor er design og varer holdt i guld-sort, for Afrika har spændende, lækre og smagfulde produkter. Vi vil vise danske forbrugere, at Afrika også er moderne,” siger Brian Sønderby Sundstrup.

Økologi? Ja! Etisk handel? Nej!

I europæiske aviser har der været historier om, at Uganda har den afrikanske førertrøje på, når det drejer sig om etisk handel og ikke mindst økologi (se også side 32). I Ugandas hovedstad, Kampala, undrer Charles Bichachi, redaktør på avisen Daily Monitor, sig over artiklerne.

”Selvfølgelig bliver der flere og flere økologiske landmænd. Og det *er* rigtigt, at mange ugandiske landmænd dyrker økologiske afgrøder, og de bruger ikke kunstgødning. For mange skyldes det dog, at de ikke har råd til at købe sprøjtemidler og kunstgødning,” smiler Charles Bichachi.

Men det er først og fremmest, når det drejer sig om etisk handel, at Charles Bichachi ikke er imponeret over forholdene i sit hjemland.

”I Østafrika er Uganda det værste land, når det kommer til etisk handel. Bønderne får dårlige priser for fx majs, og det er de handlende og mellemmand, der tjener på salget. Nogle kyllingefarmere prøver at få ændret systemet, men det er svært i et land, hvor der ikke er politisk vilje til at gøre noget. Der er masser af korruption, hvor penge til skoler og sygehuse forsvinder i fx politikeres lommer – Uganda er et af de værste lande i verden mht. korruption

Charles Bichachi.

– og det er svært for små producenter at få indflydelse. Det er som regel store, udenlandske firmaer, der scorer kassen, og de bekymrer sig ikke om bæredygtighed, miljø og etisk handel,” siger Charles.

Redaktøren på Daily Monitor understreger dog, at der hele tiden sker små fremskridt i Uganda. Både med hensyn til økologi og etisk handel. På de næste mange sider kan du rejse med til Uganda og læse meget mere om handel. ■

Handel er alt

”Handel betyder alt. Helt seriøst! Handel er et værktøj, som kan forandre og skabe meget bedre forhold for fattige i nogle af verdens fattigste lande,” siger Africa Kiiza, der arbejder for SEATINI (The Southern and Eastern African Trade, Information and Negotiations Institute: seatiniuganda.org). Organisationen blev dannet i 1996, fordi afrikanske lande ikke havde nok indflydelse i verdenshandelsorganisationen WTO (læs mere side 10). SEATINI arbejder i lande som Uganda, Kenya og Zimbabwe.

Africa Kiiza peger på, at Ugandas store vækst og økonomiske fremgang i de senere år kun kommer nogle af indbyggerne til gode. Mange bønder er stadig fattige og får ikke en ordentlig pris for deres afgrøder. Der er lokale markeder, men det er mellemhandlere (se side 8), der scorer kassen. Ikke bønderne selv.

”Vi skal have skabt bedre forhold for de små bønder. U-lande kan selvfølgelig ikke konkurrere med rige i-lande, der beskytter deres egne markeder med told, skat og afgifter. Men mindre kan gøre det. For vi vil gerne have konkurrence. Den skal blot være fri og fair, og lokale producenter skal støttes,” mener Africa Kiiza.

God handel – sådan!

Africa Kiiza fremhæver, at der sker fremskridt med hensyn til etisk handel i mange afrikanske lande. Men der tages meget små skridt. Også i Uganda.

”Desværre har ugandiske småbønder kun meget lidt at sige. Men der er behov for, at vi alle gør noget andet. Det er både uganderes og europæeres ansvar, at bønderne får ordentlige priser for deres afgrøder, og at vi skærer ned på antallet af mellemhandlere.

Fair handel kan betyde skolegang og uddannelse for landsbyer. Her en skole på landet i Ghana.

En god og fair handel for en landsby eller et lokalsamfund betyder uddannelse, sundhed og mad. I det hele taget giver det forbedrede levevilkår og udvikling for familierne, ligesom vi undgår børnearbejde,” påpeger Africa Kiiza. ■

Africa Kiiza.

Bønder må ofte kæmpe for at komme af med deres afgrøder.

I flere afrikanske lande er der kampagner mod korruption. Her i Zambias hovedstad: Lusaka.

I Afrika taler man selvfølgelig kinesisk

Der er ca. en million kinesiske arbejdere i Afrika. Det skyldes, at de godt 1,3 milliarder kineserne skal bruge energi og olie til maskiner og biler. Kina giver store gaver – fx fodboldstadions, lufthavne og veje – til lande som Uganda. Til gengæld får Kina lov til at købe råstoffer som olie, kul, mineraler og tropisk træ. Hele 32% af Kinas olie kommer fra Afrika, og der er kinesiske olievirksomheder i 19 af Afrikas 53 lande. Men det er ikke uden problemer.

Gave fra Kina til Zambia: fodboldstadion.

”Kineserne er ligeglade med demokrati og stiller ikke krav om menneskerettigheder og mindre korruption. Vores markeder oversvømmes med billige kinesiske varer, der let går i stykker. Samtidig er mange ugandere utilfredse med, at kineserne tager deres arbejde. Kineserne får nemlig ikke så meget i løn. Og så får de bedre jobs, mens uganderne og andre afrikanere kan gøre rent og vaske op,” siger redaktør Charles Bichachi (mød ham også på side 21).

Hvad er børnearbejde?

Børn skal beskyttes mod arbejde, som skader deres helbred eller forhindrer dem i at gå i skole. Det siger FN's Børnekonvention. I de fattige lander passer børn husdyr på landet, arbejder på fabrik eller arbejder som hushjælp med at passe børn og gøre rent. Nogle børn lever også på gaden som gadebørn. De tigger og sælger småting som slik eller skrald, de har fundet på gaden. Nogle børn kan ende i kriminalitet.

Læs mere om børnearbejde på

etisk-handel.dk

Økologiske varer

”40% af alle økologiske, afrikanske produkter, der eksporteres, er fra Uganda. Det er vi stolte af.” Irene Kugonza, NOGAMU (National Organic Agricultural Movement of Uganda: nogamu.org.ug, der arbejder for udbredelsen af økologiske afgrøder og varer i Uganda.

Læs mere på side 32.

Økologi giver gode priser

”Jeg har aldrig brugt mange sprøjtemidler til mine afgrøder. Men efter at jeg helt holdt op med kunstgødning i 2006 og nu kun bruger kompost, er mine mangofrugter blevet større og større. Og jeg får bedre priser for alle mine økologiske afgrøder,” siger den 36-årige landmand Geoffrey Mugisha.

Geoffrey Mugisha.

Han har en lang række afgrøder på sin jord, der ligger tæt på Ugandas hovedstad, Kampala. Mangoer, ananas, bananer, kardemomme, citrongræs og avocado er blandt de mange ting, Geoffrey dyrker. Og så har han bier og sælger honning. De bedre priser for de økologiske afgrøder har fået naboer til at skæve til Geoffrey, der med et smil fortæller, at naboerne beder om gode råd til, hvordan man kan blive økologisk landmand.

En del af Geoffrey Mugishas afgrøder hav-

ner på et pakkeri i en forstad – Ntinda – til Kampala. På African Organic-pakkeriet (eller Amfri Farms, som det også kaldes – african-organic.com) arbejder ca. 50, men i travle perioder er der tale om ca. 100 ansatte. Her pakkes friske produkter til eksport, og der produceres tørret og frosset frugt. Den frosne frugt bruges blandt andet i yoghurt fra danske Thise Mejeri.

”Vi har også 50 ansatte på Kyampisi-farmen (læs mere side 26-27) ca. 85 km nord for Kampala. Når vi har store ordrer, er der brug for megen arbejdskraft, og vi har op imod 100 ansatte på gården. Her produceres der masser af økologiske varer, som eksporteres til USA og Europa, herunder Danmark. Afgrøderne på farmen er dog ikke kun økologiske. De er også biodynamiske (se boks side 25). Farmen er en forsøgsgård, hvor der prøves nye ideer, men først og fremmest dyrker vi afgrøder. 20% af African Organics eksport stammer fra Kyampisi,” fortæller Lilian Angupura, daglig leder på kontoret og pakkeriet i Ntinda i Kampala.

Fra African Organic-pakkeriet i Kampala, Uganda, eksporteres der frisk frugt, og der fremstilles tørret frugt og grøntsager.

Geoffrey Mugisha
og Lilian Angupura.

Solhjulet importerer

Med støtte fra Danida (se side 13 og 79) begyndte danske Solhjulet (solhjulet.dk) i 2003 at samarbejde med Amfri Farms/African Organics. Den danske forhandler importerer masser af frisk og forarbejdet frugt og grøntsager fra det østafrikanske land. Også kaffe, sesamfrø, peanuts, krydderier og tørrede urter bliver eksporteret.

”Det har ikke altid været let. Vi har brugt mange ressourcer på at uddanne bønder i økologisk dyrkning, og vi har kurser i pakning samt arbejds- og miljøforhold, så vi undgår arbejdsskader. Men den største udfordring var pakning, sortering, transport og opbevaring af frisk frugt i et varmt og luftfugtigt Uganda. Men det problem har vi løst, og produkterne holder sig længere. De kan nu sendes forsvarligt og lever op til Vestens krav om fødevarer,” forklarer projektleder Sven Jensen fra Solhjulet.

Nazim Shivji.

Så mange kvinder som muligt

En stor del af de ansatte både i pakkeri og på farmen er kvinder. I Uganda er det svært for

kvinder at komme ud på arbejdsmarkedet – for slet ikke at tale om at få en ordentlig løn for arbejdet. Derfor ligger det Amfri Farms meget på sinde, at der skal ansættes kvinder. Både på gården og i forbindelse med produktionen i Ntinda i Kampala.

”Vi vil meget gerne ansætte kvinder. Dels fordi de har det svært på arbejdsmarkedet, dels fordi det er godt for vores virksomhed og samfundet i al almindelighed. Man siger jo, at hvis man uddanner en mand, uddanner man én person. Men hvis man uddanner en kvinde, uddanner man en hel familie eller en hel landsby,” smiler Nazim Shivji, direktør for African Organic/ Amfri Farms. ■

Også biodynamisk!

Selve ordet biodynamisk stammer fra græsk, og *bio* betyder liv, mens *dynamis* betyder kraft.

I et biodynamisk landbrug bliver der som i økologisk landbrug ikke brugt kunstgødning og sprøjtemidler. Men man går et skridt videre og siger, at der er sammenhæng mellem jord, dyr, mennesker og himmellegemer. Når man sår og høster, tager man hensyn til månens og planeternes stilling.

Afgrøder og produkter kontrolleres. Mærket hedder Demeter (opkaldt efter en græsk gudinde), og kontrollen varetages af Demeterforbundet. ■

Løn til tiden

På Kyampisi-gården nord for hovedstaden Kampala i Uganda holder man kvæg, og der dyrkes en lang række afgrøder: papaya, ananas, kartofler, kassava, passionsfrugt og krydderier som rosmarin, oregano, mynte, citrongræs og timian. 20% af afgrøderne fra Kyampisi-gården havner i Danmark hos Solhjulet, der som forhandler er meget bevidst om værdien af handel og især etisk handel.

”Handel er den bedste form for u-landsbistand – dvs. den bedste måde at støtte u-lande på. Vi vil gerne hjælpe de ugandiske varer ud på hylderne i danske forretninger. På den måde kan vi være med til at skabe arbejdspladser og forbedre befolkningens levevilkår – herunder at sende børn i skole,” fortæller Sven Jensen fra Solhjulet.

Solhjulets samarbejdspartner er ikke Fair-trade Mærket-godkendt, som vi kender det i Danmark, men er under Fair for Life (fairfor-life.org).

”Vi har i 2007 desuden lagt produktionen på Kyampisi-gården om fra økologisk til biodynamisk. Det har ændret vores liv. Både for os på kontoret og for alle vores medarbejdere. Vi tænker nu langt mere på sundhed end tidligere, og vi har fokus på ikke at udpine jorden. På Kyampisi lader vi jorden ligge brak i perioder, hvor den ikke dyrkes. Og så går vi meget op i at afholde workshops og undervise. Bønderne på Kyampisi bliver trænet i biodynamisk jordbrug og uddannet i at håndtere afgrøder og produkter, så de kan eksporteres og lever op til de krav, der stilles i Europa og USA,” fortæller Nazim Shivji, direktør for Amfri Farms.

På pakkeriet i Kampala og på Kyampisi-farmen får alle ansatte serveret varm mad hver dag. Og på gården er der pasning af børn, så de mange kvindelige ansatte (se side 24-25) ikke skal bekymre sig om deres børn, mens de arbejder. I området er der nemlig en del enlige mødre, for mange mænd mistede livet under den borgerkrig, der hærgede Uganda i mange år. Endelig er der vand og mælk til de små børn, der er med deres mødre på arbejde.

På Kyampisi-farmen er produktionen lagt om fra økologisk til biodynamisk.

Løn til tiden

For mange er lønnen ofte det vigtigste. Sådan er det også på Kyampisigården, hvor der minimum betales den ugandiske mindsteløn, og hvor lønnen altid falder til tiden.

”Jeg er meget glad for at arbejde her. Det skyldes især lønnen, der altid bliver udbetalt til tiden. Vi skal aldrig vente – den kommer stabilt –

og det kan man ikke stole på andre steder,” fortæller den 35-årige markarbejder Bosco Loum.

Bosco kommer egentlig fra en anden egn i Uganda, men i dét område er der stor arbejdsløshed. Og som fraskilt far til tre børn, der bor hos bedsteforældrene, har han stærkt brug for pengene.

”Det er svært at få arbejde i Uganda, så jeg er glad for at være her. Det er et godt job af flere grunde. Vi får majsgrød og frokost her – udover lønnen – og her er gode kolleger, som jeg kommer godt ud af det med,” fortæller Bosco.

Fremtiden

Bosco Loum håber, at han kan blive ved med at arbejde på Kyampisi: ”Jeg kan lide det på gården, og ved at arbejde her kan jeg sende penge hjem til familien. Dem har mine børn hårdt brug for. Ellers er der ikke råd til skoleuniformer, når de skal begynde at gå i skole.” ■

Vi vil være større

”Vi håber at kunne sælge flere produkter i Østafrika i de kommende år. I lande som Kenya og Tanzania er der en voksende middelklasse, og mange af dem vil gerne spise økologisk/biodynamisk.”

Lilian Angupura, daglig leder af kontor og pakkeri ■

Markarbejder Bosco Loum i gang med sit arbejde.

Smagen af vanilje

Måske løber dine tænder i vand ved tanken om vaniljeis, vaniljekranse, lagkager, konfekt og desserter som panna cotta og fromager. Vi bruger vanilje til søde sager. Det er først og fremmest i Europa og USA, at folk sætter pris på smagen af vanilje, og vi importerer vanilje. I Danmark får vi vanilje fra fx Uganda.

Vanilje dyrkes kun til eksport. Som kakao, te og kaffe er vanilje ikke en afgrøde, som bønder selv spiser. De dyrker kun vanilje med eksport for øje. Denne slags afgrøder kalder man for *cash crops*.

Faktisk har bønderne sandsynligvis aldrig smagt en vaniljestang. Men vanilje af høj kvalitet giver en højere pris. Derfor arbejder bønderne på at

få lange vaniljestænger med masser af smag.

”Vaniljen stammer oprindeligt fra Mellemamerika (Mexico og Guatemala), og den kom til Uganda via Madagaskar og Zanzibar (Tanzania). Uganda var koloni og hørte under Storbritannien fra 1894 til 1962, og briterne var vilde med vanilje. Siden gik produktionen lidt i stå, men nu producerer vi igen masser af vanilje,” fortæller Kato Bernerd, der er leder af vaniljefabrikken i Ndali i det vestlige Uganda.

Fabrikken leverer blandt andet vanilje til danske butikker, Ben & Jerry-is og store supermarkeder i Storbritannien. Meget lidt går til det lokale marked. Ugandere har ikke tradition for at spise vanilje.

Det har ændret os

På fabrikken, der stammer fra 2004, er der ansat 56 personer på fuld tid, men i travle perioder er tallet oppe på 90. Fabrikken har

Kato Bernerd.

Om vanilje

Vaniljeplanten tilhører orkidéfamilien, og der er ca. 100 forskellige arter af vanilje. I Danmark køber vi vanilje i stænger.

I Uganda skal vaniljen bestøves. Det sker ca. ni måneder efter blomstring og kræver meget arbejde og er med til at gøre vaniljen dyr. Bønderne plukker frugterne, når de er umodne. Derefter sørger arbejdere for, at vaniljen gæres, vaniljen bliver sort-brun og får den duft og aroma, de fleste danskere kender. Herefter tørrer arbejderne vaniljen i 2-3 måneder i det solrige klima, inden stængerne pakkes og eksporteres.

Engang brugte man vanilje i kaffe og kakao – både mayaerne og aztekerne i Mellemamerika brugte det i kakao – men det er man for længst holdt op med. Udover søde sager og desserter bruges det nu om dage i likør og hollandske cigarer.

kun økologisk vanilje. Og samtlige bønder, der leverer vaniljen til fabrikken, er fair trade-godkendte (se side 30-31).

”Den økologiske tankegang har ændret både min og de ansattes måde at se natur og miljø på. Nu tager vi os af jorden og bruger kompost i stedet for kunstgødning. Det eneste

Et kig indenfor på fabrikken.

ærgerlige er, at vi ikke begyndte noget før. Så havde vi ikke ødelagt så meget jord med kunstgødning og sprøjtegifte,” påpeger Kato Bernerd.

Både vaniljebønder og de ansatte på fabrikken har været på kursus og er blevet uddannet i den økologiske måde at tænke på. Det har givet resultater ifølge Kato.

”Det tager naturligvis tid at ændre folks mentalitet. Men vi har gjort det ved at tage små skridt ad gangen. Medarbejderne på fabrikken skal gøre rent og vasker hænder hele tiden. Det er nyt for os, at hygiejnen skal være så god. Det er dog nødvendigt, når vi skal eksportere vanil-

Vaniljen kræver meget arbejde.

jen. Selv de traditionelle landmænd kommer nu på vores kurser og siger, at de vil være lige som os. Det er jo ikke kun, fordi de er blevet glade for økologi. Det er, fordi de kan spare udgifter til dyr kunstgødning. Jeg har også overført min viden fra fabrikken og økologien til livet derhjemme.

Vi smider ikke affald væk, holder huset mere rent og vasker hænder, sådan som vi hele tiden gør på fabrikken. Med andre ord skal mennesker have det lige så godt som vanilje – vi skal behandle os selv, som vi behandler vaniljen,” griner Kato Bernerd. ■

Vi har fået et **stort** hus

For enden af den røde jordvej ligger der midt mellem grønne palmer pludselig et hus med parabolantenne. Et sjældent syn på landet i Uganda.

”Vi har bygget et stort hus, og vi har kunnet betale for vores børns uddannelser. Det er der en grund til. Nemlig at vi har været med i Fairtrade Mærket siden 2005. Det har givet os bedre priser og et bedre liv,” siger 56-årige Franco Mumbere, der sammen med sin kone (Anna, 43 år) har ti børn.

har fået råd til at sende deres yngste børn i private skoler, der er bedre end de statslige.

”Det er dejligt, at fair trade-ordningen har en bonus. Det er den, vi bruger på vores børns uddannelser. Faktisk går det så godt, at vore naboer kommer og beder os om råd til, hvad de skal gøre. Hvordan man dyrker økologisk, og hvordan man bliver medlem af fair trade-ordningen. De vil være ligesom os! De har hørt, at vi altid får gode priser for vores produkter. Det gør vi da også. Men selvfølgelig kan man altid ønske sig, at minimumsprisen er højere,” smiler Franco Mumbere.

Der er penge i etisk handel

Franco og Anna sælger vanilje til fabrikken i Ndali (se side 28-29). Herudover dyrker de kaffe, bananer, kassava, majs, mangoer og avocadoer. Alt er godkendt til at have Fairtrade Mærket. Og ifølge ægteparret har det givet en lang række fordele. De fremhæver især, at de

Men medaljen af det bedre liv har en bagside, der intet har med etisk handel og retfærdighed at gøre. Det hænder nemlig, at fattige stjæler Franco og Annas afgrøder, ligesom handlende fra landsbyen sender børn ud for at stjæle fra markerne. Det lokale politi arbejder sammen med regeringen om at få stoppet tyverierne.

Franco Mumbere.

Mange afrikanske lande er meget frugtbare.

Hezekia Muthane og James Muhindo.

Flere og flere vil være med

Tæt på grænsen til Den Demokratiske Republik Congo er der både fair trade-godkendte og traditionelle landmænd. De traditionelle landmænd dyrker især majs, bananer og kartofler.

”Vi har 2.000 bønder med i fair trade-ordningen, og flere og flere vil være med. Det vil de først og fremmest, fordi fair trade-bønder får en bedre pris. Så er der heller ikke nogen

Joseph Mbusa.

tradition for kunstgødning her i området, og det gør det lettere at omlægge til økologi og fair trade,” understreger Joseph Mbusa, der er formand for ca. 2.000 vaniljebønder, der er organiseret i kooperativer (se boks).

En gang årligt holder fagforeningen kurser i økologisk dyrkning, og der er lang kø for at komme på kursus.

Fra selvforsyning til marked

En del bønder er gået fra kun at dyrke afgrøder til eget forbrug til at kunne sælge afgrøder på de lokale markeder. Det gælder fx Hezekia Muthane og James Muhindo, der begge er gift og hver har ét barn. De er med i Balimi-kooperativet.

”Når vi kan sælge afgrøder, skyldes det, at vi dyrker fair trade-produkter. Nu bliver vi ikke længere snydt. Før i tiden var der en masse mellemænd, der skulle tjene penge på vores afgrøder, så det kunne ikke betale sig at sælge på markederne,” forklarer Hezekia Muthane.

De to venner dyrker vanilje, bananer, kaffe, kakao, kassava, bønner, yams og kartofler. Netop de mange forskellige afgrøder er en styrke.

”Når vi har så mange forskellige afgrøder, er vi ikke så sårbare. Hvis det går galt med én afgrøde i forbindelse med høst, kan vi sælge de andre. Det er også en grund til, at vi tjener flere penge end de traditionelle landmænd, der som regel kun dyrker én afgrøde: majs, kartofler eller bananer,” fortæller James Muhindo. ■

Et svært ord: kooperativ

Kooperativ betyder samarbejde. Når man er medlem af et kooperativ, er man sammen med andre om at eje og drive en forretning eller et landbrug. I Danmark kalder vi kooperativer for andelsselskaber. De mange ejere beslutter på demokratisk vis, hvordan de skal udvikle forretningen. ■

Uganda har Afrikas økologiske førertrøje

I en forstad til Ugandas hovedstad, Kampala, tager Judith imod i en lille butik. Butikken tilhører NOGAMU (National Organic Agricultural Movement of Uganda: nogamu.org.ug). Siden 2004 har butikken solgt økologiske varer.

”Økologiske produkter bliver mere og mere populære. Det er især udlændinge og ugandere fra middelklassen, der handler hos os. Vi har haft vækst i de senere år i Uganda, og det har fået mange i den nye middelklasse til at tænke over, hvad de spiser,” forklarer Judith.

Efterspørgslen er så stor, at den lille butik ikke kan følge med. Der er ikke altid varer nok. En stor del sælges over internettet, og butikken bringer så varerne ud til kunderne. De mest populære produkter er honning, te, tørrede

frugter, gulerødder, kartofler, bønner, broccoli, blomkål og spinat.

”Vi har aftaler med økologiske bønder, der selv afleverer deres varer her. Varerne sælger vi så for dem – med en lille fortjeneste til butikken,” forklarer Judith.

For Judith giver økologi mening. Hun er vokset op i en familie, der altid har haft fokus på og råd til de lidt dyrere varer.

”Mine venner er lidt mere tøvende, så vi har mange diskussioner. Jeg fortæller dem, at der ikke er brugt kunstgødning og kemikalier, og at produkterne smager bedre. Det tager tid at ændre holdning til madvarer. Men det er ved at ske her i Uganda. Selvfølgelig er der mange fattige, der ikke har råd til økologiske varer, men også blandt fattige er der folk, der sværger til økologiske produkter. Det skyldes, at flere ugandiske læger anbefaler, at vi spiser økologisk,” siger Judith.

Judith arbejder i NOGAMU's butik i Kampala, Uganda.

Økologi ved et tilfælde

Uganda har den gule førertrøje, når det drejer sig om eksport af økologiske varer fra afrikanske lande. Hele 40% er fra Uganda. Det understreger Irene Kugonza fra NOGAMU, der arbejder for udbredelsen af økologiske afgrøder og varer i Uganda. NOGAMU arbejder sammen med Økologisk Landsforening (okologi.dk) i Danmark.

”I mange år var det op ad bakke, når vi talte økologiske varer. Og det er stadig svært, for der er en masse mærker på markedet, og en del af dem er faktisk ikke økologiske! Men der er sket store fremskridt, og i dag lytter politikerne til os, når vi vil have større fokus på økologi,” påpeger Irene Kugonza fra NOGAMU.

80% af maden i Uganda bliver dyrket og fremstillet i landet. Det betragter Irene Kugonza som et stort plus, for det betyder, at madvarer ikke skal importeres, og dermed belaster de ikke miljøet.

Irene Kugonza.

”Man kan sige, at vi er blevet økologiske uden at tænke over det, for i landet er der ikke tradition for at bruge kunstgødning og sprøjtemidler. Det udnytter vi, for vi forsøger at påvirke både her i landet og internationalt til mere fokus på økologi,” fortæller Irene Kugonza.

Hun bekræfter det billede af etisk handel, redaktør Charles Bichachi gav på side 21. Der er kun få producenter, der er godkendte til Fairtrade Mærket. Men Irene Kugonza peger på, at der også på dét område sker fremskridt. 11 kaffefarme og fire tekompagnier har Fairtrade Mærket på deres varer.

Der er mange markeder i Uganda.

Den store fjende

Mens Irene Kugonzas begejstring for økologiske varer er stor, kan glæden ved GMO (se boks) ligge på et meget lille sted. Flere eksperter ser GMO-produkter som en mulig redning for fattige afrikanere, der mangler mad.

”Vi skal ikke ændre på naturen. Men med hensyn til GMO er vi oppe mod nogle af de helt store spillere i verden, og jeg frygter, at vi ikke kan holde gensplejsede varer ude af Uganda og andre afrikanske lande,” siger Irene Kugonza. ■

Et svært begreb: GMO

GMO betyder *Genetisk Modificerede Organismer*. Modificerede betyder ændrede. Hvis der står GMO på en madvare, du har købt, er det, fordi generne i maden er lavet om. Man siger, at den er gensplejset. Majs på marken kan være gensplejset (35% af al verdens majs er gensplejset), så majs i salat kan være gensplejsede. Det samme kan cornflakes jo så også. Gensplejset soja er også i mange varer. Bomuld i tøj kan også være gensplejset. ■

En måde at handle på: mobiltelefoner

Du kan meget med din mobiltelefon. Ringe, sms'e, tage fotos, gå på internettet, spille og downloade. Men i mange østafrikanske lande – fx Kenya og Uganda – er mobilen også det samme som penge, et kreditkort eller en bankkonto. Man overfører penge fra konto til konto via mobiltelefoner, og mange bruger mobiltelefoner til at handle. Det kommer den lokale økonomi og handlende til gode.

”Mobiltelefoner har revolutioneret Østafrika. Det begyndte i Kenya i 2006-07, og i dag taler kenyanere om M-Pesa (M for mobil og Pesa = penge på det lokale sprog: swahili) som en møntfod på linje med shillings. Så langt er vi ikke nået i Uganda endnu, men vi nærmer os,” siger Junior Kwebiha, der er direktør for Ezeemoney.

Der er 12 millioner med mobiltelefoner i Uganda (befolkning i alt: 35 millioner). Så Uganda kender slet ikke den udvikling med kab-

ler og fastnettelefoner, som vi har haft i Danmark – landet er gået direkte til mobiltelefoner.

”Der er mange muligheder for at udvide markedet for at handle via mobiltelefoner. I dag bruges de mest på markeder, men mulighederne er uendelige: til betaling i busser, mad/natklubber eller en boda boda (motorcykeltaxi). Det arbejder vi på i Ezeemoney,” forklarer Junior Kwebiha.

Ved du, at ...

hver anden afrikaner har en mobiltelefon?

Det er ca. 500 millioner.

Betaling via mobil

På Ugandas største marked, Owino, med 300.000 stande sælger Abey Katumba medicin, sæbe og shampoo.

”Jeg har ca. ti kunder hver dag. Hver tredje

Også på landet i det nordlige Ghana har over hver anden indbygger en mobiltelefon.

af dem betaler over mobiltelefonen, men det bliver flere og flere. Jeg regner med, at det vil være de fleste kunder om 1-2 år. Men jeg er blevet snydt nogle gange. Så nu siger jeg til mine kunder, at de skal betale halvdelen af beløbet med det samme. På den måde sikrer jeg mig, at jeg i hvert fald får nogle af pengene,” forklarer 45-årige Abey Katumba.

Abey Katumba.

Men heldigvis er de fleste af kunderne ærlige og betaler for medicinen, som Katumba i øvrigt selv laver. Abey Katumba har haft en stand så længe, at han har de andre sælgeres tillid. Han er desuden mægler for 50.000 stande og griber ind, når der er konflikter.

”Der sælges blandt andet brugt tøj på markedet. Så der er kunder, der bliver sure over huller i T-shirts, og så må vi jo finde en ny pris. Min værste konflikt var mellem en kvinde og en sælger. Kvinden havde købt et par sko, men da hun kom hjem, opdagede hun, at de var nye og fra Kina. Hun ville hellere have brugte sko, for kinesiske varer er ikke populære. Så hun kom op at slås med sælgeren, og blodet flød, så jeg måtte lægge mig imellem. Kunden fik brugte sko i stedet,” smiler Abey Katumba. ■

Klik ind

på etisk-handel.dk og mød mange flere ugandere, der bruger mobiltelefoner i hverdagen. ■

Over landegrænser

”Min mor og lillebror bor i nabolandet Tanzania. Jeg overfører penge til dem via mobiltelefonen, når de har brug for det. Fx når min bror er syg. Det er meget lettere end at gå i banken, og det er sikkert.”

Oscar Kibuuka Mukisa, 21 år, Kampala ■

En fair telefon

Næste gang du køber en mobiltelefon, bør du spørge, om den er fremstillet miljømæssigt og socialt bæredygtigt! En sådan telefon kaldes en Fairphone (fairphone.com) og er verdens første, fair trade-agtige og miljøvenlige smart phone.

For i alt for mange år er mobiltelefoner blevet produceret under urimelige forhold. Mobiltelefoner indeholder metaller (kobolt og tantalum) og mineraler cassiterite. Desværre er det oftest børn, der graver metallerne op i fx Den Demokratiske Republik Congos miner. Der er eksempler på børn, der har arbejdet op til ti dage i træk i de livsfarlige gange i minerne. Det samme sker i Mali og Ghana, hvor der er børnearbejde i guldminer. Guldet bruges til mobiltelefoner.

For hver solgt Fairphone går 22 kr. (tre euro) til at købe brugte mobiler i Ghana. Så bliver de skilt ad og genbrugt i stedet for som nu, hvor de ender på lossepladser og forurener. I det hele taget bliver masser af elektronik dumpet på lossepladser i Ghana. ■

Handel og sundhed går **hånd i hånd**

I fattige Malawi bor næsten 85% af landets befolkning på landet. Bønderne har små landbrug, hvor de især dyrker majs. Men landet er ofte præget af tørke, og det betyder, at bondefamilier af og til sultner.

Det forsøger Folkekirkens Nødhjælp sammen med en lokal samarbejdspartner at gøre noget ved. Formålet er, at fattige familier skal få det bedre ved at kunne høste flere afgrøder.

Tørke i
Malawi.

Projektet finder sted i det sydlige Malawi, der er kendt som ”Stegepanden”. Det er nemlig stort, fladt og varmt. I tre landsbyer på ”Stege-

panden” har indbyggerne nu fået muligheder for at høste flere gange om året.

”Vi har lavet brønde, så der kan pumpes vand til at drypvande og overrisle markerne. Pumperne drives ved hjælp af solceller. Bønderne kan nu høste tre gange om året mod tidligere én gang, og de er ikke længere så sårbare over for tørke. Samtidig kan de nu dyrke fx tomater, løg og kål i køkkenhaver. Dem kan de sælge på markeder,” fortæller Anne Marie Kroon fra Folkekirkens Nødhjælp.

Der er ca. 5.000 husstande, der er omfattet af projektet. Da hver familie typisk har 4-5 børn, er det til gavn for mange.

Fremgang

Da langt de fleste bønder især dyrker majs, er priserne ofte lave. Men når bønderne kan høste tre gange om året, giver det mulighed for bedre indtjening og større variation af afgrøder.

”I projektets landsbyer har indbyggerne fået

I projektet kan bønderne nu høste tre gange om året, og de dyrker flere slags afgrøder. Det betyder bedre handel.

Markerne overrisles, så afgrøderne får vand nok.

Kvinde i færd med at vande.

råd til bliktage. Og mange har købt knallerter eller scootere, så de kan fragte afgrøder til markeder for at sælge dem. Og så har de råd til at sende deres børn i skole. Endelig får flere og flere mobiltelefoner, og det betyder, at det er lettere for dem at tjekke priser på markeder: Om mellemhandlere nu har tilbudt en god nok pris,” siger Anne Marie Kroon.

Hun fremhæver, at de nye brønde også har givet renere drikkevand til indbyggerne, der slås med færre maveproblemer end før. Også på et andet plan er der fokus på sundhed. Der oplyses om ernæring, hygiejne og hiv/aids, der er et stort problem i landet, hvor ca. en million af landets over 16 millioner store befolkning slås med sygdommen. Det større salg af afgrøder gør også, at mange indbyggere nu har råd til at hente aids- og hivmedicin i byerne.

Indbyggerne i landsbyerne beslutter i fællesskab, hvad der skal gøres. Det sker lidt på samme måde som i kooperativer (se side 31). Man drøfter forbedringer og reparationer, ligesom man har et vagtværn, så solceller og vand ikke bliver stjålet.

Endnu et projekt

Folkekirkens Nødhjælp (noedhjaelp.dk) har også et samarbejde med Bilka (Dansk Supermarked) om at lave fire sundhedscentre i Malawi. ■

De støtter

Projektet er blevet til i et samarbejde mellem Folkekirkens Nødhjælp i Danmark og organisationens lokalkontor i Malawi. Det er støttet økonomisk af Poul Due Jensens Fond.

Fonden har navn efter Poul Due Jensen, der grundlagde virksomheden Grundfos (grundfos.com), der har selskaber i 45 lande. Grundfos producerer blandt andet pumper, og mange er i årenes løb havnet i u-lande. ■

Malawi – derfor

Malawi er et af verdens fattigste lande. Men på det seneste har der været en lille fremgang for dele af befolkningen. Der er håb. Det skyldes blandt meget andet, at politikerne siden 2012 er begyndt at sætte handling bag smukke ord om udvikling. Men håbet kan ikke skjule, at der er store problemer. Over halvdelen af befolkningen lever under fattigdomsgrænsen, den gennemsnitlige levealder er med 52 år meget lav (Danmark: 79 år), og sult er et stort problem for mange.

”I Folkekirkens Nødhjælp arbejder vi med de fattigste af de fattige – og sult, fødevarer-sikkerhed og klimaforandringer. På de områder er der nok at tage fat på i Malawi, og i projektet kan vi kombinere forbedring af høsten med handel og sundhed,” påpeger Anne Marie Kroon. ■

Økologisk marmelade til Danmark

”Jeg har arbejdet med økologisk landbrug i 35 år. Især i Danmark og Østeuropa. Jeg havde dog aldrig troet, at jeg skulle ende i Afrika. For mig har problemerne i afrikanske lande altid virket for store og uoverskuelige, men nu har jeg da foreløbig været i Mozambique i ti år,” smiler agronom Åse Ditlefsen Ferrão.

Hun fik ideen fra et hollandsk projekt, hvor der blev fremstillet kokosolie fra ikke-sprøjtede kokospalmer. I det store, frugtbare område ca. 500 km fra landets hovedstad, Maputo, er der også mango, papaya, bananer og citrusfrugter, og Åse Ditlefsen Ferrão fik den idé at samarbejde med områdets bønder og bruge deres frugter til marmelade. Projektet har en dansk virksomhed som partner og blev støttet af Danida, der organiserer dansk bistand til u-landene (se også side 13 og 79).

Projektet tog for alvor form i 2006, hvor man begyndte at uddanne bønderne, så de kunne blive økologisk godkendte. 300 land-

Fabrikken og fremtiden

Åse har planer om at flytte fabrikken.

”Vi skal tættere på hovedstaden, for det er der, markedet er. Transporten er alt for dyr, når vi ligger så langt væk fra Maputo. Så vi bygger en ny fabrik i 2014,” fortæller Åse Ditlefsen Ferrão.

mænd har siden da leveret økologiske frugter til fabrikken, First Natural Choice, der har ti faste ansatte og 25 sæsonarbejdere til at forarbejde frugten. Langt de fleste er kvinder – enlige mødre – for mange mænd er rejst til Sydafrika for at få arbejde.

”Kun to af kvinderne har haft job før, så vi har brugt megen tid på uddannelse. Men når først kvinderne har lært det, er de stabil arbejdskraft,” påpeger Åse.

Åse Ditlefsen Ferrão har arbejdet med økologi i mange årtier – heraf mange år i Afrika.

Smagen af økologi og etisk handel

Den økologiske frugt bruges til at fremstille marmelade til det lokale marked i Mozambique, mens der eksporteres frugtmasse til Danmark, hvor der så også fremstilles marmelade. I de senere år har eksporten til EU-lande dog været ramt af krisen i Europa.

Selv om der ikke er tale om Fairtrade Mærkede produkter, gør Åse Ditlefsen Ferrão meget, der kan få forholdene til at minde om fair trade-mærkede varer. Fx får bønderne langt mere for frugten, end hvis de sælger til opkøbere ved hovedvejen.

”På fabrikken giver vi mindstelønnen til de ansatte, men de får også morgenmad og frokost. Og så støtter vi ikke kun dyrkningen og produktionen. Vi har uddannet landmænd og arbejdere, forsynet landsbyen med drikkevand, lavet købmandsbutik, lært landsbyens beboere om bedre hygiejne, lavet systue, oplyst om hiv/aids og leveret frø til familiernes køkkenhave,” fortæller Åse. ■

Fra borgerkrig til uddannelse

”Indtil jeg var ti år, levede jeg sammen med min familie i Maputoprovinsen. Vi levede i trygge rammer fjernt fra den forfærdelige borgerkrig, der varede i 13 år. Senere kom jeg til hovedstaden, Maputo. Her boede jeg, til jeg fyldte 22 år.

Efter studentereksamen studerede jeg i tre år. Åse henvendte sig til skolen for at få en arbejdsleder. Rektor anbefalede mig, og jeg har siden været på First Natural Choice. Der er stort perspektiv i det, vi gør her på fabrikken. Både for os ansatte og for de mange bondefamilier, der leverer frugten til marmeladen.”

Arsenia Catarina Rafael Samboco. ■

De støtter

Nogle danskere har lavet en forening, der støtter projektet i Mozambique. ”Arsenia og Åses Venner” hedder foreningen. Find den på nettet. ■

Så er det heller ikke værre!

Mange har et billede af Afrika som et kontinent, hvor alt er galt. Sådan ser Åse Ditlefsen Ferrão imidlertid ikke på det: ”Det du’r ikke at have ondt af folk her. Mozambique er frugtbart og har gode muligheder for udvikling. Men selvfølgelig er det ikke altid let. Vi har mange voksne uden uddannelse, mangler veje og busser og slås med sygdomme: fx malaria.” ■

Fra kakaobønner til chokolade

Uhm! De fleste elsker smagen af chokolade. Og du har med garanti sat tænderne i et stykke chokolade og nydt det, men måske har du ikke tænkt over, hvor chokoladen kommer fra.

Man laver chokolade af kakaobønner. I det vestafrikanske land Ghana er der masser af kakao, der dyrkes i plantager.

Nr. 2 i verden

Kun Elfenbenskysten har mere kakao end Ghana.

Fra Ghana til Danmark

Når kakaotræets frugter er modne, bliver de skåret ned fra træet. De 20-60 bønner fjernes og pakkes ind i bananblade, så bønnerne kan gære i en uges tid. Efter gæringen skal de ligge til tørre, inden de kan pakkes. En stor del af kakaobønnerne fra Ghana havner i Danmark. Blandt andet hos Toms Gruppen, der laver chokolade til danske slikmunde.

Der har i mange år været kritik af, at børn arbejder med at dyrke og høste kakao. Det fik

Toms til at gøre noget. Sammen med Coop og den danske organisation IBIS (ibis.dk) lavede man et projekt, der har udgangspunkt i etisk handel (se side 12).

Bønnerne fra det vestlige Ghana bruges til chokolade, der havner i Coops butikker i Danmark.

Flere formål

Samarbejdet mellem Toms, IBIS og Coop har flere formål. Det handler om produktion på en retfærdig og bæredygtig måde og om skolegang:

- Bønderne lærer at producere mere kakao på en bæredygtig måde. Når de producerer mere, tjener familierne flere penge
- Lokale lærere får bedre uddannelse, så familierne vil sende deres børn i skole
- Der bliver sat ind mod børnearbejde
- Der er sat vandpumper op, så børn ikke skal gå langt efter rent vand. De kan i stedet bruge tiden på at gå i skole

Bønner og frugtkød fjernes forsigtigt.

Man efteruddanner lærere, så de kan blive bedre til at undervise.

Børn hjælper til i kakaoplantagerne og går dermed glip af skolen, der ellers – fraset skoleuniformer – er gratis i Ghana. Det er skolegang ikke i alle u-lande. Men desværre er der mangel på veluddannede lærere i landsbyer i Ghana, og det er med til, at familier synes, at børn skal lære at dyrke kakao.

Derfor har Toms, IBIS og Coop sat hårdt ind på at efteruddanne lærere. Undervisningen skal ikke længere være elendig. Indsatsen har allerede båret frugt. Flere og flere familier sender deres børn i skole. ■

Om at gøre en forskel

"Vi arbejder med at sikre bedre levevilkår for bønderne og deres familier, og vi laver bl.a. uddannelse og træning for de voksne bønder, sender børnene i skole, giver lettere adgang til rent drikkevand og hjælper bønderne med at få lagt en plan for fremtiden."

Lene Hjorth Lorenzen, CSR-manager, Toms Gruppen (toms.dk) ■

Nej til børnearbejde!

I FN's Børnekonvention (find den fx her: boerneraadet.dk/børnekonventionen) fra 1989 står der, at børn ikke må have et arbejde, der forhindrer dem i at gå i skole, er farligt for deres helbred eller udnytter dem økonomisk.

I de fleste u-lande skal børn være 14 år, før de må arbejde fuld tid, og de skal være 12 år for at have let arbejde. Men alligevel arbejder mange børn. Faktisk er det hvert syvende barn i verden, der arbejder. Næsten alle lever i u-lande.

Anne Margrethe Hefting, der er kampagneleder i IBIS' "Stop børnearbejde", siger: "Vores samarbejde med Toms og Coops er blandt andet med til at bekæmpe børnearbejde i de områder, hvor Toms får deres kakaobønner fra." ■

Klar til afgang! Så er bønnerne plukket, tørret i solen og pakket.

Engelsk udtryk med stor betydning

Kakao, kaffe og te kaldes *cash crops*, der direkte oversat betyder pengeafgrøder. Som du kunne læse på side 28, er det afgrøder, som kun dyrkes med salg for øje. Det modsatte er afgrøder, som familier dyrker, så de har noget at spise (*subsistence crops* = subsistensafgrøder eller selvforsyningsafgrøder)

Afgrøder som ris og majs dyrkes både til eget forbrug og med henblik på salg. ■

Bøffer fra Namibia

Tag med til det sydvestlige Afrika, hvor der i Namibia lever lige så mange stykker kvæg, som der lever mennesker. To millioner af hver. Namibias tørre og solrige klima er nemlig perfekt til kvæget, der har godt med plads og får masser af græs og frisk luft. Og måske er noget af kødet fra namibisk kvæg havnet på dit spisebord, for Danmark får oksekød fra Namibia.

Kvæg er penge!

Det er ikke nyt at holde kvæg i Namibia. Sådan har det været i mange generationer. Men der er stor forskel på de namibiske kvægfarmere. Nogle er store og holder kvæg for at tjene penge. Men de fleste er små og har kvæg for at kunne forsøge familien. De store farme er ejet af hvide efterkommere af europæere, mens de små farmere er sorte. Når en lille kvægfarmer skal sige, om det går godt eller dårligt, fortæller han, hvor mange stykker kvæg han har. For namibiere er kvæg som penge.

Den store forskel: Namibia

Namibia er på én gang rigt og fattigt. Det tyndt befolkede land er et af de rigeste lande i Afrika, men fordelingen af rigdom er skæv. De mange miner – diamanter, guld, kobber, zink og bly – ejes af udenlandske selskaber, der trækker penge ud af landet. Så indtægterne kommer ikke alle til gode. Langt de fleste namibiere lever derfor i fattigdom.

Mere kød på dagsordenen

Det er Coop Danmark, der importerer namibisk kød til de danske kølediske i supermarkederne. Det sker i samarbejde med en hollandsk organisation (Solidaridad) og Meatco, der er Namibias største eksportør af oksekød.

Med i samarbejdet er 1.750 små kvægfarmere og deres familier: ca. 8.750 mennesker i alt. Det overordnede formål med samarbejdet

For mange små farmere er kvæg lig med penge.

er at sikre, at de små kvægfarmere kan få bedre produktion og levevilkår. Hidtil har kvægfarmere kun haft deres lokale og magre kvæg, hvis kød ikke kan sælges. Så projektet går både ud på at skaffe kvægracer med godt kød og bedre foder til kvæget.

Samtidig uddannes og trænes farmerne i at holde kødkvæg. Kødkvæg har en bedre kvalitet, så farmerne kan få en bedre pris for kødet. Og Meatco sørger for, at de små kvægfarmere har sikkerhed for, at deres kød kan sælges.

Men hvad med miljøet?

Dét kritiske spørgsmål stiller mange, når der transporteres kød helt fra det sydvestlige Afrika til Danmark. Produktion af oksekød er meget miljøbelastende. Så meget, at det faktisk er verdens værste sektor, når det kommer til belastning af miljøet. Fx belaster kvæg klimaet med metangas – kvæget prutter og bøvser – og når kødet så tilmed skal transporteres så langt, har det enorm betydning for klimaet.

På spørgsmålet svarer Brian Sønderby Sundstrup fra Coop Danmark: ”Når vi spiser dansk kød, importerer vi meget foder fra blandt andet Brasilien. Der går nemlig ca. 10 kg foder til produktion af 1 kg oksekød. I Brasilien har man mange steder fældet regnskov for at kunne producere foderet. Det er jo ikke bæredygtigt og miljøvenligt at fælde regnskov.”

Roser fra Kenya

Danskerne elsker roser til hverdag og fest. Når folk er glade eller har været sure på hinanden, eller når der er fødselsdag eller bryllup, køber vi roser. En stor del af de roser, der havner i danske hjem, stammer fra Kenya. Og salget af roser med Fairtrade Mærket gør en forskel i det østafrikanske land.

”Solstrålehistorien er farmen Oserian, der har været på banen siden 1984. Her er 4.500 ansatte, og bæredygtighed, ordentlige arbejdsforhold og uddannelse er nøgleord,” siger Kristian Jessen fra Fairtrade Mærket.

Som du kunne læse på side 16, får bønder og plantagearbejdere, der er med i Fairtrade Mærket, en bonus. På Oserian har man valgt at bruge bonussen på en sundhedsklinik (med læge, medicin og ambulance), børnepasning og skoler. Det er områdets kvinder, der er gået forrest i kampen for fokus på sundhed, børn og uddannelse.

”I lægehuset kan alle blive behandlet 24 timer i døgnet. Det er gratis, hvilket er usædvanligt for afrikanske lande. Samtidig har man

Der er blevet råd til at sende Clinton Toroitich i skole.
Årsag: Fairtrade Mærkede roser.

besluttet at lave anonyme hiv-aids tests for indbyggerne, for traditionen er, at smittede børn og kvinder bliver udstødt. Samtidig har man sat gang i oplysningsarbejde om hiv-aids, og det har været med til, at andelen af hiv-smittede i området er faldet fra syv til fire procent. Endelig er der gratis vuggestuer, børnehaver og skoler. Det har været en stor succes. Børnene er blevet så dygtige, at hver tredje er begyndt på universitetet. Alle disse ting er sat i værk for den bonus, der er en del af Fairtrade Mærket,” fortæller Kristian Jessen.

Oserian er ikke de eneste Fairtrade Mærket-producenter af roser i Kenya. Fx er der Farm Nini, der følger i Oserians bæredygtige fodspor og satser på børnepasning og uddannelse. Også på Farm Nini er det kvinderne, der er gået forrest.

I det hele taget er der pres fra andre plantagearbejdere, der gerne vil have, at netop deres plantage skal være som fx Oserian. Farmen regnes nemlig for en mønsterproducent i hele Kenya.

Etisk handel og roser går hånd i hånd i Kenya.

Roser gøres klar til salg og eksport.

Fakta

- Ca. 50.000 kenyanere arbejder på blomsterfarme
- Hver tredje af blomsterbuketterne i EU stammer fra Kenya
- Lande som Columbia, Ecuador, Zimbabwe og Tanzania producerer også roser, som havner i europæiske vaser

Kritik af billige buketter

Men der er ingen roser uden torne. ”Kenyanerne bliver syge af din billige buket” var således kun en af mange overskrifter, der ramte Danmark i 2012. Roser ødelægger helbredet for arbejderne – også selv om Fairtrade Mærket er på buketten. Sådan lød det i medierne.

”Det sjove er, at de roser ikke blev solgt i Danmark og andre nordiske lande, selv om det blev skrevet. Når det så er sagt, er det godt, at der er kritik. At vi bliver gjort opmærksom på leverandører, der ikke overholder betingelserne for Fairtrade Mærket. Vi tog da også straks af-fære og sørgede for øget kontrol af forholdene. Arbejderne var trætte af sagen, for de vil jo gerne have del i den bonus, der er en del af at være Fairtrade-godkendt,” fortæller Kristian Jessen fra Fairtrade Mærket.

Roser bliver ofte produceret under dårlige arbejdsforhold, hvis de ikke er Fairtrade-godkendte. Kemikalier (der kan give åndedrætsbesvær), elendig løn og lange arbejdsuger er en del af arbejdsdagens uorden.

”Men det er værd at huske på, at Kenya er det land i verden, der har gjort mest for at forbedre arbejdsforholdene på blomsterplantager. Og flere og flere kenyanske producenter går over til Fairtrade Mærket,” påpeger Kristian Jessen.

Jamen, går det ikke ud over miljøet?

”Det er naturligvis ikke særligt miljøvenligt at fragte roser fra Østafrika til Danmark. Men hvis man sammenligner med de roser, der kommer fra hollandske drivhuse, er det faktisk bedre for miljøet med kenyanske roser. Drivhuse i Holland kræver nemlig megen energi – døgnet rundt – og udleder 5-6 gange så meget CO₂ som roser produceret i Afrika.”

Kristian Jessen

Landsbyskove i Tanzania

I hverdagen bruger vi masser af træ. Tænk blot på papir (der er lavet af træ), gulve, havemøbler og mælkekartoner i køleskabet. Noget af træet stammer fra skandinaviske skove, mens andet stammer fra u-lande. I årevis kom en del af træet fra u-lande fra ulovlig skovhugst, men det er der ved at blive lavet om på. Blandt andet takket være projekter, hvor skove beskyttes og udnyttes på en bæredygtig måde.

Lovligt og bæredygtigt træ kan mærkes FSC (*Forest Stewardship Council*). FSC-mærket betyder groft sagt, at man støtter skoven i stedet for at ødelægge den. FSC garanterer blandt andet:

- ▮ Der bliver ikke fældet flere træer, end skoven kan genskabe. 5-10% af skoven står uberørt, mens resten udnyttes på en bæredygtig måde
- ▮ Dyr og planter bliver beskyttet
- ▮ Skov- og savværksarbejderne bliver uddannet, får ordentlig løn og har sikkerhedsudstyr (hjelme og masker)

Som med etisk handel i almindelighed er der kontrol af, om skovejerne overholder de krav, som der stilles til FSC. Uafhængige firmaer foretager kontrollen én gang årligt.

En plan

I det sydlige Tanzania har Verdensnaturfonden WWF Danmark et projekt i samarbejde med WWF Tanzania og en lokal organisation: Mpingo Conservation Development Initiative.

”Det er typisk træ fra store plantager og skove, der bliver mærket med FSC. Men i dette projekt har vi certificeret syv landsbyskove, og det er første gang, at det sker i Afrika. Det har været en lang proces, for landsbyernes indbyggere havde ikke nødvendigvis ret til skovens jord. Tidligere var de fleste af dem daglejere uden formel ret til skoven. Derfor skulle der

Skovarbejder.

laves en skovforvaltningsplan, som blev godkendt af myndighederne,” forklarer Maj Manczak fra WWF (wwf.dk).

Det langvarige forarbejde bar dog frugt. For når der først er lavet en plan i Tanzania, har landsbyerne ret til at beholde indtægter fra salg af træet uden at skulle betale skat og afgifter. På stormøder beslutter indbyggerne så, hvad pengene skal bruges til. Det kan fx være:

- ▮ brønde
- ▮ skoler
- ▮ markedsplads, hvor der kan sælges afgrøder
- ▮ motorcykler, så der kan patruljeres og sørges for, at der ikke fældes træer eller er illegal jagt

Bæredygtigt træ kan også stamme fra landsbyskove i Afrika.

”Desuden har alle småbønderne i projektet fået en uddannelse i bæredygtighed, sikkerhed og sundhed, så de kunne blive FSC-godkendt. Og det har givet resultat: I dag får småbønderne bedre priser for træ, end de fik tidligere. Det får dem til at tænke langsigtet og fælde skovene på en måde, så de også kan leve af dem i fremtiden,” fortæller Maj Manczak.

Et særligt træ

I egnen med de syv landsbyer er der stor forskel på kvaliteten af træet. En særlig træsort i projektområdet er mpingo, der er en af verdens dyreste træsorter. Mpingo bruges især til musikinstrumenter: fx klarinetter, oboer og sækkepiber.

I Danmark laver et designfirma smykker af resttræet fra musikinstrumenterne.

Du har magt

Når vi i Danmark køber papir og havemøbler, kan vi træffe et valg. Om vi ønsker at støtte FSC-mærket træ – dvs. træ, der kommer fra bæredygtige skove, og hvor mennesker lever i harmoni med naturen – eller om vi ikke vil.

”Det handler ikke om, at vi i den vestlige verden ikke skal købe tropisk træ – træ fra u-lande. Selvfølgelig skal vi det, for vi kan være med til at støtte en god udvikling. Men det handler om, at vi gør det med omtanke. Det skal ske på en bæredygtig måde, så vi er med til at give skovenes indbyggere ordentlige levevilkår og sørge for, at skovene overlever. Som forbrugere kan vi stille krav, når vi køber træprodukter. Det er os, der har magten. Ved at træffe de rigtige valg kan vi være med til at give bedre vilkår for u-landes mennesker og skove,” siger Ida Rehnström, der arbejder med kommunikation og projekter for FSC Danmark (fsc.dk).

Det kan du gøre

”Du kan fx få dine forældre til at købe havemøbler, der er FSC-mærket – og i det hele taget produkter, der er FSC-mærket. Kig også på det papir, I bruger i jeres skole, når I printer. Stil krav om, at det skal være FSC-mærket!”

Ida Rehnström, FSC Danmark

Uden **skat** går det ikke

”Det er tankevækkende, at de afrikanske u-lande med mange ressourcer klarer sig dårligere end de lande, der kun har få, naturlige ressourcer. Et af de største problemer er, at store firmaer ikke betaler ret meget i skat i lande med olie, guld, kobber og diamanter i undergrunden. Det betyder, at der ikke er penge til skoler, hospitaler og udvikling i landet. Og så tvinges bønder til at flytte fra deres jorder i mineområder, og de kan ikke længere sælge deres produkter,” forklarer Lars Koch fra IBIS.

Lars Koch bakkes op af tørre tal. Ifølge Concord – netværk for EU’s udviklingspolitik (concorddanmark.dk) – mister u-lande 632 milliarder euro om året, fordi firmaer ikke betaler skat. Det er 13 gange det beløb, som EU bruger på udviklingshjælp (2012).

Udvinding af diamanter

Et godt eksempel på den manglende betaling af skat er fra Sierra Leone i det vestlige Afrika, hvor Kono-provinsen er centrum for udvinding af diamanter. Det var i Kono, at borgerkrigen (1992-2002) var værst. Parterne kæmpede om kontrollen over diamanterne.

I dag er der fredeligt. Udvinding af diamanter sker på to måder. Dels forsøger fattige at skaffe sig penge ved at vaske diamanter ud af muddet i floden, dels udvinder et udenlandsk eget firma diamanter fra en stor mine.

”Selvfølgelig giver minen arbejde til landsbyernes mænd og unge, men der er ikke så mange diamanter tilbage. Tilmed bliver arbejdet i minen mere og mere mekaniseret, så der bliver også flere arbejdsløse. Derfor er utilfredsheden stor. Også fordi mange har mistet jord, hvor der nu er miner, og dermed muligheder for at sælge afgrøder,” fortæller Lars Koch.

Kvindens bedste ven

Man siger, at diamanter er kvindens bedste ven. Men kun ca. 30% af verdens diamanter bruges til smykker. Resten bruges i industrien til at skære og bore i hårde materialer. Diamanter er verdens hårdeste mineral.

Ud over Sierra Leone har lande som Sydafrika, Den Demokratiske Republik Congo, Indien, Brasilien og Rusland diamanter. ■

Fattige vasker diamanter ud af mudder i flod i Sierra Leone.

Penge tilbage til landsbyerne!

Værst er det dog, at indtægterne fra minedriften ikke kommer områdernes landsbyer til gode. Kun to af de 50 største miner i Sierra Leone har et overskud, som de betaler skat af. Ifølge loven i Sierra Leone skal en del af overskuddet fra diamantminerne ellers gives tilbage til lokalsamfundene og gå til sundhedsklinik-

Kobbermine i det nordlige Zambia.

ker og skoler. Det sker dog alt for sjældent. Når virksomheder ikke har en CSR-politik, går det ud over handel og børns og unges muligheder for uddannelse. Derfor har IBIS og Operation Dagsværk et projekt, hvor man uddanner 300 unge fra Kono. De skal være "Mine Watchers" og kræve, at en del af minernes overskud går til lokalområderne. Det sker i samarbejde med organisationer, embedsmænd og høvdinge.

"Efter borgerkrigen er Sierra Leone en svag stat, der er præget af korruption. Langsomt for-søger man dog at kræve mere i skat fra de store minefirmaer. Skatten er imidlertid stadig så lav, at mange udenlandske firmaer finder Sierra Leone tillokkende. Og landet har selvfølgelig brug for investeringer. Det sker fx i forbindelse med jern-miner, der også betyder, at man vil anlægge jernbaner og en havn. Det er jo godt for lokalbefolkningen, selv om jeg kan være i tvivl om, hvor mange lokale der får arbejde," påpeger Lars Koch. ■

Se filmen!

Zambia har masser af kobberminer, men livet i Kobberbæltet er ikke en dans på roser. Flere kobberminer har fået kinesiske ejere, der trækker penge ud af landet og kun betaler meget lidt i skat.

Og store, europæiske firmaer, der ejer kobberminer, trækker også penge ud af det fattige land. Det kan man se i Christoffer Guldbrandsens film: "Tyveriet af Afrika" (2012). ■

Ghana går forrest

Ghana har indført en højere skat for mineselskaberne. Når prisen på guld og mineraler stiger, følger skatten med. Man håber dermed, at flere penge vil blive i landet og komme ghaneserne til gode. Dvs. til skoler og til handel. ■

Tøj på kroppen – fra Asien

En stor del af verdens fattige bor i Asien. Men forskellen på fattige og rige er stor, og der bliver flere og flere købedygtige, asiatiske forbrugere. Med Kina i førertrøjen er denne verdensdel i dag et globalt centrum for vækst.

For den rige del af verden er Asien et af de vigtigste steder at handle og få produceret varer. Mange virksomheder i Europa får produceret varer i Cambodja, Bangladesh og Vietnam, der stadig hører til blandt de fattige lande. Og produktionen finder stadig sted i lande som Kina, Indien og Sydkorea, der er på vej væk fra at være u-lande.

Tøj på kroppen for enhver pris?

Kig på dit tøj og dine sko. Hvor kommer det mon fra? Sandsynligvis er det meste produceret på fabrikker i nogle af verdens fattige lande som fx Bangladesh, Vietnam, Kina og Cambodja. I gamle dage producerede vi meget tøj i Danmark, men i dag er de fleste fabrikker flyttet til lande med lavere lønninger.

Selv om der næsten ikke produceres et eneste stykke tøj her i landet, er de danske tøjfirmaer alligevel større end nogensinde. Stort set alle danske arbejdspladser i tøjindustrien er inden for design og administration.

Syerske på en dansk fabrik i Vietnam.

Men hvordan er arbejdsmiljøet så for tekstilarbejderne? I de fleste asiatiske lande er lønnen elendig, og den udgør kun mellem 1% og 3% af den pris, du skal betale for varen i butikken.

Fra Danmark til andre lande

Danmark fik sin første tekstilfabrik i 1876. I slutningen af forrige århundrede blev de danske lønninger så høje, at mange fabrikker måtte lukke. Både danske og europæiske tøjmærker har for længst sendt selve produktionen til lande med lav løn. At *outsource* vil sige, at man begynder en produktion i et andet land, hvor omkostningerne er lavere.

Den danske tøjbranche i dag

Danske tøjfirmaer importerer tøj og tekstiler for over 33 mia. kroner om året. Kun ganske lidt sælges i selve Danmark.

To af de største danske tøjfirmaer, IC Company og Bestseller, er især kendt for mærker som Only, Selected, Vero Moda, Jack & Jones, Inwear, J. Lindeberg, Name It og Matinique. Mange får syet tøj i asiatiske lande. Det samme gør globale

Modebutik i det fattige Cambodja, hvor mange kendte brands får syet deres tøj.

firmaer som H&M, Levi Strauss, GAP og Zara.

I Bangladesh betaler danske firmaer ned til 1,06 kr. i timen for at få syet deres populære mærketøj. Arbejdere protesterer, men ikke alle danske tøjfirmaer vil love lønstigninger.

”Vi kan som enkeltstående virksomhed ikke holde til at betale mere, uden at andre gør det samme,” har Dorte Rye Olsen, CSR-chef hos Bestseller, sagt til avisen Berlingske Business.

Frokostpause på gaden ud for en tekstilfabrik i Cambodja.

Arbejdsforhold i asiatiske lande

Mange asiatiske fabrikker har stadig lang vej til rimelige arbejdsvilkår. På de næste sider kan du læse mere om asiatiske lande og specielt om Cambodja, hvor over 85% af landets eksport kommer fra tekstilindustrien.

På etisk-handel.dk kan du læse mere om bl.a. Bestseller og firmaets holdning til etisk produktion og handel. ■

Fairtrends – en dansk butik

Etisk, bæredygtig og smart mode er målet for butikken, der ligger i Horsens. Varerne kommer fra en række udenlandske firmaer, der alle lever op til fair trade standarder. Tøjet syes så vidt muligt af økologisk bomuld. Ejeren Ina Hermes fortæller:

”Det hele startede med, at jeg besøgte en stor tøjkoncern. Jeg ville lære noget om CSR (se mere om CSR på side 14 her i bogen), for mine to små børn skulle ikke gå i tøj produceret af fx børnearbejdere. Kunne koncernen garantere mig det? Det ærlige svar var nej. Jeg spurgte også, om koncernen tænkte på at sælge fair trade varer. Og igen var det et nej, fordi de ikke mente, at forbrugere var interesserede. Derfor gik jeg selv i gang med Fairtrends.”

Dansk tøjkonger

Bestseller er 100% ejet af danskeren Anders Holch Povlsen.

Bestseller Fashion Group China, med hovedkontor i Beijing, designer og sælger tøj til flere end 6.300 butikker fordelt på mere end 30 byer i Kina. Overskud fra det kinesiske selskab er ikke offentliggjort. ■

Spørg!

Som forbruger kan du prøve at finde ud af, hvordan en vare er produceret. Vil du for eksempel gå i et par bukser, der er syet af en cambodjansk fabriksarbejder til sulteløn? Eller som bliver syg af sit arbejde, fordi hun indånder farlige kemikalier? Spørg ekspedienten eller butikschefen, næste gang du køber nyt tøj. ■

Frokost kl. 12

Præcis klokken 12 åbnes porten til fabrikken Hoyer Garmet Factory i udkanten af Phnom Penh, hovedstaden i Cambodja. Flere hundrede kvinder strømmer ud på gaden, spiser frokost ved gadekøkkener og går så hurtigt ind på fabrikken igen.

Vagterne lukker porten, og pausen er slut.

En krone

Det er ikke dyrt. Frokosten koster nemlig kun en krone. Men da de fleste kvindelige arbejdere tjener under 500 kroner om måneden, er det mange penge. Gennemsnitslønnen pr. time er ikke meget mere, end frokosten koster.

Børn og journalister ingen adgang

Vagter sørger for, at fremmede ikke kommer ind på M&V International Manufacturing – en af de mange tekstilfabrikker i Phnom Penh. Fabrikken er kinesisk ejet, så ofte er der store sprogproblemer, fordi arbejdere og ledelse ikke forstår hinanden.

På porten ind til fabrikken står der, at det er gratis at blive ansat – og at børn under 18 ikke

kan blive ansat. Journalister og andre, der vil undersøge arbejdsforhold, får ikke adgang.

Ikke mine børn

Som alle andre lande skal Cambodja overholde menneskerettighederne, men det kniber ofte i forhold til børnearbejde og arbejdsmiljø.

”Den kinesiske fabrik ser stort på alle love og regler, og her skal mine børn i hvert fald ikke arbejde. Jeg forstår ikke, at brands som H&M, Adidas og GAP gør så lidt for at kontrollere ejeren,” fortæller Sreyka, en af de mange tusinde tekstilarbejdere i Phnom Penh.

Hvis der er kontrol, bruger fabrikken forskellige kneb for at undgå at få bøder for ulovligheder og dårligt arbejdsmiljø. Se mere om et mere nuanceret syn på børns arbejde på side 64.

Frokosten er slut, og vagten lukker porten til fabrikken, hvor bl.a. H&M får syet tøj.

I fritiden mødes tekstilarbejderne for at snakke og støtte hinanden.

Kvinder skal stille krav

Sopharith og Sreymao tager rundt og vejleder og snakker med de mange tusinde kvinder, der arbejder på fabrikkerne.

”Et af vores mål er at gøre kvinderne mere selvstændige, så de tør stille krav. De skal have mere selvtillid. Det får man af at have et arbejde. For så er der brug for en. Men det kan være svært, fordi der altid står andre i kø for at få job,” fortæller Sopharith.

”Mange kvinder har ingen uddannelse, og uuddannede plejer ikke at stille spørgsmål. De

er rejst til hovedstaden for at få arbejde og bor ofte 5-10 sammen på usle og dyre værelser,” påpeger Sreymao.

Flere og flere fabrikker gør dog noget for at rette sig efter reglerne. Fagforeninger er med til at kæmpe for, at der fx:

- er ordentlige toiletter
- bliver bedre indeklima i fabriksshallen
- er gratis, rent og nok drikkevand
- gives højere løn
- er 90 dages orlov på halv løn under barsel

Kritikere som CCCDK mener, at udenlandske firmaer som Bestseller, GAP og H&M ikke blot kan nøjes med at placere ansvaret hos landets regering. Ofte er de lokale regler for arbejdsmiljø slet ikke gode nok. I stedet bør firmaerne påtage sig et etisk ansvar for at garantere, at deres tøj produceres på en fabrik med ordentlige arbejdsforhold, selv om det ofte kan være svært.

Læs mere om tekstilproduktion og den danske fabrik MASCOT i Vietnam på side 60. ■

Dansk støtte til tekstilarbejderne

Den danske organisation Clean Clothes Campaign Danmark (CCCDK) hjælper tekstilarbejdere i fattige lande til bedre arbejdsforhold. Lederen af CCC, Klaus Melvin Jensen, siger:

”H&M henviser til FN’s menneskerettighedserklæring med hensyn til en anstændig løn. Vi opfordrer H&M til at følge op på deres fine ord og støtte de cambodjanske fagforeningers krav om en højere mindsteløn.”

Se mere om CCCDK på cleanclothes.dk ■

Bedstemor passer børnene

Nogle af tekstilarbejderne har fået deres mødre til at flytte ind til byen. Moren bor sammen med sin datter, og på den måde hjælper hun med at passe sine børnebørn, mens datteren er på fabriksarbejde. ■

Fra gade til uddannelse

Bliv frisør, mekaniker, svejser, tjener eller kok. Sådan lyder et godt råd til mange gadebørn og udsatte unge i Cambodja. De arbejder på gaden som sælgere, tiggere eller passer børn hos rige folk. De er børnearbejdere.

Hjælp til børn og unge

Organisationen Friends International (friends-international.org) hjælper udsatte børn og unge med at klare sig, blandt andet med uddannelse. Over 60.000 unge har hvert år kontakt til organisationen, der også har projekter i lande som Laos, Thailand, Indonesien, Filippinerne, Honduras og Egypten.

Fra barnepige til syerske

Kong Sreylon fik sin uddannelse som syerske hos Friends International. Hun er fra en fattig

familie i Phnom Penh og har fire søskende.

Før Sreylon begyndte hos Friends International, arbejdede hun som barnepige hos rige folk, men hun drømte om at tage en uddannelse. I dag arbejder hun for Friends International.

Sreylon fortæller: ”Jeg er glad for at være her og kan slet ikke tænke mig at arbejde på en af de store tekstilfabrikker, selv om lønnen måske er lidt højere der. En dag vil jeg gerne begynde som skrædder og leve af at sy og sælge tøj fra min egen butik.”

Mange udsatte unge har som Sreylon fået tilbud om at uddanne sig hos Friends International, så de senere i livet kan klare sig selv.

Friends International hjælper

James Sutherland har ansvar for al kommunikation i Friends International.

”Friends International begyndte allerede i Phnom Penh i 1994 med at hjælpe de mange gadebørn. Vi har mange forskellige aktiviteter for børn og unge,” fortæller James.

”Restauranterne er vores flagskib. Men vi fremstiller også varer som punge, bøger, tøj og tasker. Det er især turister, der køber vores varer,” slutter James.

Kong Sreylon.

James Sutherland.

I lære som elektriker hos Friends International.

Restauranten er klar til at modtage frokostgæsterne.

Fra gaden til køkkenet

Friends International har flere dyre og anerkendte restauranter i Phnom Penh. De fleste ansatte er tidligere gadebørn, der er blevet ud-

Om vil gerne være stjernekok.

dannet på kokkeskolen. Elever fra skolen kommer i praktik på restauranterne.

Som børn levede Om og Sara på gaden. Nu er de begge i gang med en uddannelse.

”På kokkeskolen lærer vi det hele fra bunden: fra at gøre rent og vaske op til at lave mad og servere,” fortæller Om. Han vil være stjernekok på en international restaurant i udlandet.

Sara tænker på at starte sin egen restaurant.

Sara tænker på at flytte til byen Siem Riep længere nordpå for at starte sin egen restaurant.

”I Siem Riep kommer der turister fra hele verden, fordi der lidt uden for byen ligger en stor og verdenskendt tempelruin, Angor Wat,” siger Sara.

Danmark er også med i Cambodja

Den danske restaurantkæde Sticks’n’Sushi og Folkekirkens Nødhjælp har et samarbejde med Friends International og de tidligere gadebørn i Cambodja.

Jakob Gaard, CSR chef for Sticks’n’Sushi, fortæller: ”Vores restauranter i Danmark har længe levet højt på asiatiske værdier. Friends International er rigtigt gode til at drive restauranter. Samtidig hjælper de børn i nød. Samarbejdet med dem giver os mulighed for at bidrage til projektet med langt mere end penge – nemlig at hjælpe gadebørn og drive succesfulde restauranter. Gør vi det godt, vinder vi alle.”

Også hos Folkekirkens Nødhjælp er man glade for samarbejdet.

”Vi kalder samarbejdet for et partnerskab. Målet er, at vi alle gør det, vi er bedst til. Det skal skabe bæredygtige muligheder. Derfor har vi fokus på at udvikle forretning sammen, ligesom vi rejser penge sammen. Det skal være til gavn for de mange børn og unge i Cambodja, som behøver hjælp,” siger Carl Gustav Lorentzen, projektleder for erhvervssamarbejde, Folkekirkens Nødhjælp i København.

Friends International er dermed som andre organisationer med til, at udvikling og forskellige former for handel i fattige lande sker på en bedre og mere etisk korrekt måde.

På landet

Selv om de fleste af verdens megabyer (byer med over 10 mio. indbyggere) ligger i Asien, så har de fleste asiatiske lande stadig en meget stor landbefolkning. Sådan er det også i Cambodja, hvor størstedelen af de 15 mio. indbyggere bor på landet.

Kvinder kan selv

Bodil Engberg Pallesen er landeleder i Cambodja for ADDA (læs mere i boks), der i knap ti år har uddannet og trænet over 7.500 bønder, hvoraf 85% er kvinder. Under en borgerkrig i 1970'erne blev ca. 1/3 af landets befolkning udryddet, og i mange familier var der kun kvinder tilbage. Se mere om borgerkrigen på side 58.

”Hovedparten af kvinderne bor og lever på landet. De har deres indkomst fra landbrug, men er meget fattige. Høstudbyttet fra marker og køkkenhaver er meget lavt, og kvinderne har ikke nok viden til at forbedre produktionen,” fortæller Bodil.

Projektet har som mål at bekæmpe fattigdom blandt kvinder på landet. De trænes i at blive bedre til at dyrke grøntsager og opdrætte fjerkræ og grise. Kvinderne lærer også, hvordan de kan sælge deres produkter på det lokale marked og derved få en højere indkomst.

Bodil fortsætter: ”Også de allerfattigste kvinder er med, selv om de næsten ingen jord har. De får lært det hele fra grunden, lige fra at gøre jorden klar, så og plante til at høste og sælge afgrøder.”

Dansk hjælp til landbrug

ADDA (Agricultural Development Denmark Asia) er en dansk organisation, der arbejder med landbrugsudvikling i Vietnam, Cambodja og Tanzania. Læs selv mere på adda.dk

Kvinderne lærer at dyrke små planter til udplantning.

I markskolen er folk i gang med at luge mellem tomaterne.

Kirstine underviser som frivillig på skolen i Trang.

Frivilligt arbejde

Ved at bruge frivillig arbejdskraft fra rige lande kan organisationen Projects Abroad (projects-abroad.dk) sikre cambodjanske børn en bedre fremtid. Organisationen, der har en afdeling i Danmark, sender hvert år tusindvis af unge frivillige til Cambodja og andre u-lande over hele verden. Det er en form for etisk handel, hvor frivilligt arbejde er med til at forbedre forholdene for fattige mennesker.

Kirstine er en af mange danskere, der har arbejdet i Cambodja. Hun har undervist i engelsk og matematik på en lille skole i landsbyen Trang i den nordlige del af landet. Her lever de fleste for under fem kroner om dagen.

”På skolen er der ca. 50 børn i alderen 5-16 år. Der er næsten ingen skolebøger, og det slidte klasselokale har ikke borde og stole nok til alle. Men forældrene ved, at undervisning er den eneste vej ud af fattigdom. Derfor er der altid propfyldt med børn i klasselokalet,” fortæller Kirstine.

For Kirstine var opholdet en oplevelse for livet. Hun mødte glade børn, der havde fået opfyldt et af deres største ønsker – muligheden for at gå i skole.

En 11-årig dreng slæber sukkerrør i plantagen. Han arbejder kun to dage om ugen, så han kan følge noget af sin undervisning i skolen.

Bittersødt sukker

Betty Thøgersen er leder af Folkekirkens Nødhjælp i Cambodja. Kontoret ligger midt i hovedstaden, og herfra styres den danske organisations forskellige projekter.

Et af de store projekter handler om sukker. Tusinder af bønder mister deres jord og bliver tvangsforflyttet, når store industriplantager overtager jorden for at dyrke sukkerrør. Her er også stadig problemer med børnearbejde. Regeringen giver ingen eller kun lidt erstatning til de fordrevne bønder.

Eneste udvej er at få arbejde i plantagen til en ringe løn og elendige arbejdsforhold. Det kaldes for *land grabbing*. Med projektet støtter Folkekirkens Nødhjælp de fattige bønders kamp for jordrettigheder, så de kan beholde deres jord.

Det meste sukker eksporteres skattefrit til europæiske lande, fordi der er indgået en handelsaftale mellem EU og Cambodja. Spørgsmålet er blot, hvad bønderne får ud af det. For de fleste penge går til udenlandske firmaer.

Coca Cola har netop aftalt, at de kun køber sukker fra Cambodja, hvis bønderne bevarer retten til at dyrke jorden. Pepsi har endnu ikke villet indgå sådan en aftale. ■

Turisme på godt og ondt

Tænk på sommerferie og overvej, hvad den kan have med handel og bæredygtighed at gøre. Som turist er du med til, at andre tjener penge. Længe har det været sådan, at det har været store, udenlandske firmaer, der har investeret og tjent penge på turisterne. Men i Cambodja er der flere og flere, der arbejder i turistindustrien, selv om landet efter mange års borgerkrig ikke har mange seværdigheder.

Turismen er med til at give indtægter til landet. Tænker man som turist over, hvor man lægger sine penge, kan man være med til at støtte bæredygtig turisme. Fx er det en god idé at overnatte i små gæstehuse i stedet for store hotelkæder. Eller man kan købe lokale og fair-trade-producerede varer eller spise på restauranter, der beskæftiger tidligere gadebørn.

Borgerkrig og turister

Folk i Cambodja taler ikke ret gerne om borgerkrigen, selv om de fleste har slægtninge, der blev

myrdet eller på anden måde var udsat for krigens rædsler. Men landet gør noget for at bevare minderne og folks hukommelse, så ondskenen ikke gentager sig. Flere steder er der indrettet museer i fængsler og henrettelsessteder.

Fem jobs i turismen

Kangs familie er fattige bønder, der lever langt fra hovedstaden. Som den eneste i familien er han på vej til at få en uddannelse, fordi han fik mulighed for at læse engelsk på universitet i Phnom Penh.

Men Kang må sammen med studierne arbejde hårdt, både for selv at overleve og for at kunne sende penge hjem til sin familie. Han har flere jobs og kører bl.a. taxa. Han passer også receptionen i Kha Vi Guest House.

Kang på aftenarbejde i receptionen.

Killing Fields nær Phnom Penh, hvor mange tusinde blev henrettet under "Røde Khmer" og Pol Pot.

Borgerkrigen (1975-1979)

Under borgerkrigen ønskede landets styre, Khmer Rouge ("Røde Khmer") og lederen Pol Pot, at gøre Cambodja selvforsynende og uafhængig af resten af verden.

Folk blev tvangsflyttet fra byerne og ud på landet, hvor de skulle dyrke markerne. Modstandere blev fængslet eller brutalt myrdet, hovedstaden var mennesketom i flere år, og køerne gik rundt i gaderne. Især gik det ud over "folk med briller", folk på universiteterne, politiske modstandere og mindretal. Knap to millioner mennesker menes at være blevet slået ihjel under borgerkrigen.

Først efter lange forhandlinger med FN gik landets regering i 2007 med til, at de ledende Khmer Rouge-medlemmer skulle straffes. I 2008 begyndte de egentlige straffesager, men da var mange af de skyldige allerede døde.

Læs mere på folkedrab.dk.

Indgang til kostskolen H.O.P.E., hvor Ny Channa gik i gymnasiet.

”Det er et godt job, fordi jeg kan få øvet mit engelsk. Her overnatter turister fra hele verden, og det er mest rygsækrejsende, der gerne vil snakke og høre om vores land,” fortæller Kang.

”I’ll survive”

På side 6-7 mødte du Ny Channa. For nylig satte Channa for første gang sine ben i en storby.

”Det var ikke ret sjovt pludselig at stå helt alene i Phnom Penh, og jeg længtes hjem. Men jeg ville overleve, og jeg lærte hurtigt andre at kende. Nu bor jeg på et lille værelse sammen med seks andre piger, og jeg forsøger at spare så mange penge op som muligt,” fortæller Channa.

Channa er et af mange eksempler på unge, der kæmper for at få en uddannelse. Men uden hjælp var hun næppe nået så langt. Da hun var barn, fik hendes forældre et tilbud om, at hun kunne få gratis ophold på en kostskole i Chbarmorndistriktet nordpå.

En kristen organisation, Project Khmer H.O.P.E. (Anglican Centre), driver skolen, hvor unge mellem 18 og 25 år kan få en gymnasieuddannelse. Her har Channa lært engelsk og it-teknologi, og nu arbejder hun i turistindustrien for at tjene penge til sin familie og senere selv at kunne gå på universitetet.

Lederen af skolen, Susan Goh, siger: ”Jeg er glad for, at Channe er i fuld gang med sit videre liv. Lige nu forbereder vi 22 elever, der skal sen-

des til de store byer for at søge jobs på hoteller og restauranter.

I første omgang håber jeg, de får en tre måneders træningsperiode, så de senere kan blive ansat og gå i gang med en uddannelse som tjener eller receptionist. Så lærer de også at tjene deres egne penge. Ligesom for Ny Channa lykkes det for de fleste af skolens elever,” påpeger Susan Goh.

Ta’ på cykelferie

For Cambodja og andre u-lande er der muligheder i de mere miljøbevidste turister, der tænker bæredygtigt. Cykel- og vandreturisme er en form, der vinder mere og mere frem. Turister kan på den måde nå uden for de store byer og

Dansk turist i det sydlige Cambodja.

luksushoteller, og lokalbefolkningen på landet eller i mindre byer får en indtægt ved at sælge overnatning og andre tilbud. ■

Klik ind

på etisk-handel.dk og læs om bæredygtig turisme. Her er der definitioner og diskussioner. ■

Vietnam – på vej

Vietnam er nået længere i økonomisk udvikling end nabolandet Cambodja, men det er stadig et lavtlønsland, der kan tiltrække udenlandske firmaer. Og selv om lønninger i Vietnam er højere end i Cambodja, er der stadig mange tekstilfabrikker. Arbejderne er ofte bedre uddannede og kan levere en bedre kvalitet.

Den danske tekstilvirksomhed MASCOT har hovedkontor og lager ved Silkeborg. Men produktionen sker i bl.a. Vietnam, hvor firmaet fremstiller arbejdstøj til det europæiske marked.

MASCOT tager ansvar

”At tage socialt ansvar, CSR (Corporate Social Responsibility – læs mere om CSR på side 14), er en investering og ikke en udgift. Her på fabrikken har vi den største respekt for vores medarbejdere. Og vi er hele tiden i dialog om at skabe et godt arbejdsmiljø, så både ejerne og ansatte er tilfredse. Vi skal som ledelse kunne se os selv i spejlet hver eneste aften.”

Sådan fortæller Thomas Bo Pedersen, der har været direktør for MASCOT i Vietnam, siden virksomheden i 2008 begyndte sin produktion øst for Hanoi i det nordlige Vietnam. MASCOT er blandt Europas største privatejede

producenter af arbejdstøj – og den har social ansvarlighed som en naturlig del af at drive forretning.

MASCOT er en af kun få fabrikker i Vietnam med klimaanlæg i fabrikshallerne. Det giver et behageligt arbejdsmiljø, og det er med til, at den enkelte medarbejder yder en meget større indsats end i et lumert og varmt lokale.

”På den måde er vores investering i bedre regulering af temperaturen hurtigt tjent ind, for medarbejderne har det meget bedre,” påpeger Thomas Bo Pedersen.

Tilfredse medarbejdere

”Jeg har mødt min kone på MASCOT. Jeg arbejder i it-afdelingen og har et godt job. Lønnen er også god, så måske får vi en dag råd til at købe en bil,” fortæller Nguyen Vu Trinh.

MASCOT overholder således alle aftaler om mindsteløn og arbejdsforhold. Alle nyansatte skal på et halvdagskursus, før de får lov at be-

Mr. Chon er direktør for Industrial Zone Authority – den myndighed, som fører kontrol med alle Industrizoner i provinsen. Han har ansvar for, at alle fabrikker overholder reglerne.

Direktøren Thomas Bo Pedersen tager hver dag en runde i fabrikshallerne.

Nhung og Toan.

gynde på fabrikken. De lærer om sikkerhed, om fagforening og andre forhold.

Le Thi Hoai er gift med Trinh. Hun arbejder som sygeplejerske på sundhedsklinikken. Her kan alle medarbejdere få gratis lægehjælp og gode råd.

Trinh og Hoai.

”Jeg er glad for mit arbejde. Jeg slipper for natte- og aftenvagter som på et sygehus, så vi har god tid til at passe vores barn,” siger Hoai.

”Jeg har også mødt min kone her på fabrikken,” fortæller Vu Huy Toan. Han er fabrikkens fotograf og vil gerne en dag starte sit eget fotostudie.

”Jeg er leder af den afdeling på fabrikken, der tilskærer stof til de enkelte klæder i produktionen. Det er dyrt at have børn – vi har to – men vi har en god løn, så måske får vi en dag råd til at købe et hus,” fortæller Nguyen Thi Nhung.

MASCOT kan holde på sine medarbejdere, fordi der er mange goder i forhold til andre fabrikker i området. Medarbejderne får gratis mad, og mange benytter også fabrikkens læge i

stedet for at skulle bruge masser af tid på at rejse til en læge i byen. Alle kan også få gratis engelskundervisning i fritiden, hvis de ønsker det. Og hvis uheldet er ude til eller fra arbejde, og man bliver uarbejdsdygtig ved en trafikulykke, betaler fabrikken løn i op til tre år efter ulykken.

Etisk produktion – fra bomuld til butik

”Hos os er det ikke kun et mål at skabe en god forretning. Det er lige så vigtigt at leve op til et etisk, socialt og miljømæssigt ansvar som virksomhed. Vi kontrollerer alle, der leverer råvarer

MASCOTs lager og hovedkontor ved Silkeborg.

til fabrikken. Lige fra væverier til dem, der farver tekstilerne. Alt i produktionskæden skal foregå på en ordentlig måde. Vi arbejder ud fra en global måde om adfærd, det såkaldte Code of Conduct (se side 14). Det består af en række principper for etisk og ansvarlig adfærd. Vi vil kun sælge etisk forsvarlige varer,” fortæller Michael Grosbøl, administrerende direktør og ejer af MASCOT. ■

Made in Asia: Bangladesh

April 2013. En otte-etager høj bygning styrter sammen i udkanten af Bangladeshs hovedstad, Dhaka. Konsekvenserne er uoverskuelige: Over 1.100 mennesker, især kvinder, mister livet, og mange bliver sårede.

Nyheden når også Danmark og andre vest-europæiske lande. Først og fremmest fordi bygningen Rana Plaza husede fem tøjfabrikker. Større tøjfirmaer har nemlig i flere år fået syet tøj i det fattige land i Asien.

Tekstilindustrien blomster

Med rekordfart er Bangladesh blevet verdens næststørste eksportør, efter Kina, af tøj – ca. 80% af Bangladeshs eksport kommer fra tekstilindustrien. EU-lande køber tøj for ca. 60 milliarder kr. om året i Bangladesh.

Når Bangladesh er blevet så populær for store kæder som svenske H&M, der også sælger tøj i Danmark, skyldes det, at lønnen er meget lav. Godt en krone i timen. Også en lang række danske firmaer – fx Bestseller – får syet tøj i Bangladesh. Bestseller står bag tøjmærker som Jack & Jones, Vero Moda og Name it.

Ny aftale

Katastrofen i Dhaka førte til international kritik. Det tøj, som mange danskere køber, bliver nemlig ofte produceret under umulige forhold af syersker, der arbejder 12 timer seks dage om

ugen. Sikkerheden på systuerne er ofte elendig. Og før bygningen kollapsede, var der flere gange kritik – og panik. Der var revner i mure og vægge, så arbejderne frygtede, at det kunne gå galt. De klagede til lederne, men intet blev gjort.

Efter ulykken pressede organisationer og regeringer importører af tøj fra Bangladesh til at lave en aftale om en mere sikker og bæredygtig tøjindustri i landet. Aftalen skal sikre, at arbejderne ikke skal frygte fx brand og kollaps af bygninger. Aftalen forpligter virksomhederne til at hjælpe med at forbedre forholdene. Men aftalen har fået kritik. Den er ikke klar nok. Og den siger ikke nok konkret om løn og etiske forhold.

En særlig T-shirt

Efter ulykken på Rana Plazas tekstilfabrik lavede Offset Warehouse en ny T-shirt, hvor der var trykt: "Personen, der fremstillede denne T-shirt, er stadig i live."

Offset Warehouse arbejder med bæredygtigt tøj. Indtægten fra salget af T-shirten går til syersker og andre tekstilarbejdere i fattige lande.

American Apparel er et andet, stort firma, som arbejder med fair trade og bæredygtigt tøj. ■

Den sammenstyrede Rana Plaza-bygning, hvor over 1.100 syersker og andre arbejdere mistede livet i 2013.

DanWatch kritiserer

Da bygningen i Dhaka styrtede sammen, havde DanWatch (læs også side 15) en rapport klar. Den pegede på meget dårlige arbejdsforhold hos tøjproducenterne.

”Der var jo tale om, at arbejderne mere eller mindre var tvunget til at arbejde, fordi de havde familier, de skulle tage sig af. For dem var det ikke en mulighed at finde andet arbejde. Vores rapport pegede i det hele taget på kritisable forhold. Alt fra dårlig løn – over arbejdsdage på op til 18 timer, kønsdiskrimination og sexchikane – til manglende mulighed for medlemskab af fagforening,” siger researcher Sarah Dieckmann fra DanWatch.

Mange europæiske virksomheder, der får produceret tøj i Bangladesh, siger, at de ikke vil betale mere end det, landets love siger. Dvs. mindstelønnen (godt en krone i timen). Det gælder fx Bestseller, der siger, at det vil stille virksomheden dårligere, hvis de betaler mere end andre virksomheder. Den forklaring giver DanWatch ikke så meget for.

”Det er positivt, at virksomhederne har indgået aftale om bedre sikkerhed på fabrikkerne. Men det kunne være godt med mere åbenhed, så vi som forbrugernes vagthund kan tjekke, hvordan tøjet er produceret. På den måde får forbrugerne en chance for at vælge til eller fra. Her bør danske virksomheder gå forrest. Værnerne behøver ikke blive væsentligt dyrere af, at man sikrer ordentlige forhold under produktionen. Vi skal jo også forholde os til påvirkning af lokalt miljø og menneskeliv. Hvad er vigtigst: At jeg sparer et par kroner, eller at syerskerne får en løn, de kan leve af?” spørger Sarah Dieckmann. ■

Mange danskere støtter

Mange i Danmark køber tøj, der er produceret under elendige forhold. Men det er ikke kun det. Danske pensionskasser har også investeret i virksomheder, der får produceret tøj i Bangladesh og andre lande i Asien. Også på den fabrik, der styrtede sammen i Dhaka. ■

Uddannelse og praktik i tøjindustrien

Elendige forhold i tekstilindustrien i Bangladesh.

Sådan stod der i verdens aviser i 2013 og i denne bog på side 62-63. Men faktisk har Red Barnet (Save the Children – redbarnet.dk) siden 2006 sammen med lokale organisationer, skandinaviske virksomheder og Dansk Mode & Textil kæmpet for at forbedre arbejdsforhold og børn og unges rettigheder i Bangladesh.

”Formålet er at producere tøj under ordentlige, sikre og kontrollerede forhold. Så vi tilbyder en faglig uddannelse, der kombinerer skole og praktik. Børn og unge kommer i praktik på moderne tekstilfabrikker, hvor de ikke arbejder 12 timer om dagen, men fem. Og så lærer de om deres rettigheder, og vi garanterer dem arbejde til en rimelig løn efter uddannelsen,” forklarer Camilla Erika Lerberg fra Red Barnet.

Der bliver gjort meget for at komme børnearbejde til livs i Bangladesh – og få unge til at gå i skole og kombinere det med praktik i tekstilindustrien.

Et mere nuanceret syn på børnearbejde

I et land, hvor syv millioner under 18 år arbejder, er en 5 timers arbejdsdag ingen selvfølge. Mange børnearbejdere arbejder seks dage om ugen, uden mange pauser og til en ringe løn. Og derfor er børnearbejde ofte blevet skældt ud i Vesten. Men nogle organisationer er gået bort fra krav om forbud.

”Mange organisationer lærte af 1990’erne, hvor alle under 18 år blev jaget ud af fabrikkerne i Bangladesh. Det gjorde ikke noget godt. Tværtimod. Det førte til gadebørn og børneprostitution. I dag giver vi børn og unge en uddannelse, som matcher industrien. Derfor er vi også hele tiden i dialog med industrien om udvikling og forbedringer,” fortæller Camilla Erika Lerberg.

I Save the Children’s samarbejdsorganisation, UCEP (Underprivileged Children’s Educational Programs – ucepbd.org), er man glad for, at holdningen til børnearbejde er ved at skifte.

”Vesten er allergisk over for ordet børnearbejde, men det er nødvendigt for børn at arbejde i vores del af verden. Ingen mor ønsker, at hendes barn skal arbejde, men alternativet er, at mange børn let kan ende som tiggere, på gaden eller som prostituerede. Jeg er enig i, at børnearbejde er forkert, men får børnene ordentligt, lovligt arbejde, hjælper man virkelig børnene i et land som vores,” siger Aftab Uddin Ahmad, direktør for UCEP.

Danmark og børn og unge i arbejde

I Danmark skal man være 13 år for at arbejde. Det siger loven. 13-14-årige må kun have meget let arbejde og må fx ikke arbejde med maskiner. Når man er fyldt 15 år, må man arbejde fuld tid.

To ud af tre danskere mellem 13 og 17 år har fritidsjob. ■

Work2Learn giver fattige børn og unge i Bangladesh under 18 år mulighed for at kombinere skole og praktik på systuer.

Uddannelse er vejen frem

Save the Children's projekt hedder Work2Learn. Og de unge kommer i arbejde. En af dem er Sunny, der arbejder seks dage om ugen – 12 timer om dagen – på en fabrik i hovedstaden, Dhaka, hvor han vedligeholder symaskiner.

”Jeg tjener ca. 5.000 taka (340 kr.) om måneden, så jeg har råd til at hjælpe min familie.

De er flyttet til et større hus, og jeg sparer op, så jeg måske kan tage endnu en uddannelse som ingeniør. Hvis man ikke har en uddannelse, har man ikke en chance – man har ingen fremtid,” påpeger Sunny.

Samme holdning har 17-årige Akhi Akthen, der drømmer om at blive lærer. Pengene til uddannelsen tjener hun som syerske: ”Halvdelen

af min løn går til min familie, mens vi sparer den anden halvdel op til, at jeg engang kan uddanne mig til lærer.”

GMS er en af de største tekstilfabrikker i Dhaka, og her arbejder Sumon på 17 år. Han arbejder i en afdeling, hvor man tager sig af unge under 18 år. Han får hjælp til sit arbejde, arbejder ikke med farlige stoffer og har kortere arbejdstid end dem over 18 år: ”I dag tjener jeg ti gange mere, end før jeg fik min uddannelse. Så min fremtid er meget lysere nu.”

På side 54 kan du læse, hvordan udsatte unge i Cambodja får en uddannelse. ■

Vi skal opføre os ordentligt

”For mange virksomheder handler det om kroner og øre, men jeg synes generelt set, at industrien i Vesten bevæger sig mod, at 'vi skal opføre os ordentligt', når det drejer sig om indkøb og handel.”

Camilla Erika Lerberg, Red Barnet ■

Klik ind

på work2learn.dmogt.dk og lær meget mere om Red Barnets projekt i Bangladesh. ■

Ø-staternes udfordringer

I Oceanien er der langt til næsten alting, og handel med varer er en stor udfordring for indbyggerne. Her er i alt 24 ø-stater, og bortset fra Australien og New Zealand hører de til blandt verdens u-lande. Der er små fly mellem staterne, men for at holde omkostningerne nede fragtes de fleste varer på skibe over ofte tusinder af kilometer.

Folk er vant til selv at dyrke deres grøntsager, plukke kokosnødder eller fange middagsmaden i havet. Varer som copra (tørret kød fra kokosnødden), tømmer og fisk har flere af landene tidligere kunnet sælge på verdensmarkedet, men i dag er det meste blevet udkonkurreret af andre produkter eller af lande, der ligger tættere på de store markeder i USA og Asien.

Økologi og global opvarmning

På side 7 mødte du Tabaatei fra Kiribati. Han interesserer sig som mange andre på de små øer i Oceanien ikke ret meget for penge. Tabaatei bor på en af de mindre koralatoller, der er flade som pandekager.

På hovedøen Tarawa bor de fleste af i alt godt 120.000 indbyggere. Her ligger hovedstaden, og her findes større butikker, da øen er overbefolket og slet ikke har plads nok til, at alle kan være selvforsynende med fødevarer. Ingen på øerne tænker på etisk handel, men nogle dyrker deres afgrøder økologisk. Der er nemlig ikke tradition for at bruge kunstgødning og sprøjtemidler.

Kiribati mærker allerede følgerne af havstigning og den globale opvarmning. De højeste punkter i landskabet er knap 3 m.o.h. – bortset fra kokospalmernes kroner. Når de tropiske storme raser, giver det ofte voldsomme oversvømmelser, hvor landsbyer og marker oversvømmes med saltvand. Og det bliver værre år for år.

Regeringen forsøger at lære indbyggerne, hvordan de kan beskytte sig mod fremtidens ændringer i klimaet. De lærer at opsamle regnvand, så de har ferskvand, hvis deres brønde fyldes med saltvand fra havet. De lærer også,

Havnen ved hovedstaden i Kiribati.

I Kiribati plantes mangrove langs kysten for at beskytte landet mod oversvømmelser.

hvordan de kan beskytte sig mod oversvømmelser ved at bygge diger eller plante mangrovetræer langs kysten. Men det er slet ikke nok på langt sigt. Derfor leder regeringen efter andre løsninger.

De handler: nyt land

Der har boet folk på øerne lige siden 3.000 år f. Kr., men om cirka 60 år er det måske ved at være slut. Forskere regner med, at Kiribati forsvinder i havet. Flere ubeboede øer er allerede oversvømmet. Landets regering er ved at se sig om efter nyt land. Nabostaten Fiji, der ligger nogle tusinde kilometer mod syd, er et af de lande, hvor indbyggerne måske kan flytte hen.

Kiribati forhandler med Fiji om at købe et

højere. I alt bliver der måske brug for, at cirka 500 kiribatianere flytter til Fiji.

Landets præsident, Anote Tong, fortæller: ”Vi skal ikke flytte alle vores indbyggere på én gang. Inden folk rejser til et andet land for at bosætte sig, skal de være sikre på at kunne få et arbejde. De skal kunne klare sig selv. Vi ønsker ikke, at de skal være flygtninge og andenrangs-mennesker, men at de bliver en del af landets befolkning. Vi får brug for penge fra resten af verden for at købe nyt land.”

Frugtbart, vulkansk land er til salg i ø-staten Fiji.

cirka 25 km² ubeboet skovareal, Natoavatu Estate på Fijis største ø: Viti Levu. Det er fem gange større end Kiribatis nuværende hovedstad, Betio. I første omgang skal det nye land bruges til grøntsager, frugt og kød – der så eksporteres til Kiribati. Her skal også graves grus og sten, der sejles til Kiribati for at gøre øerne

Det er de andres skyld

Der er en del biler i Kiribati, og dyr dieselolie bliver brugt som brændstof for at producere elektricitet. Men sammenlignet med verdens rige lande udleder Kiribati næsten ingen drivhusgasser til atmosfæren, fordi landet ikke har nogen industri, og der bor så få mennesker. De er også i gang med at opsætte solceller.

Alligevel bliver landet i høj grad ramt af følgerne af den globale opvarmning, og landets præsident mener, at det internationale samfund skal være med til at betale regningen. Han opfordrer den rige del af verden til at tage et etisk ansvar for at yde økonomisk støtte, så indbyggerne i Kiribati får mulighed for at begynde et nyt liv i lande som Fiji, Vanuatu, New Zealand, Australien og USA.

Et flydende land?

Shimizu Corp, et japansk byggefirma, har planer om at bygge flydende øer til Kiribati. På hver ø er der plads til 30.000 indbyggere.

Sort som natten: kaffe

”Mit mål er først og fremmest at servere kaffe af god kvalitet,” siger Søren Stiller Markussen, der har kaffebaren Great Coffee (greatcoffee.dk) i det centrale Aarhus.

Søren Stiller Markussen.

Søren kalder sig selv kaffemager, for han er både *barista* (professionel espressobrygger) og kafferister. Han besøger ofte kaffefarmere fjernt fra Danmark – for simpelthen at sikre sig, at bønnerne hos Great Coffee er af god kvalitet. Fx har Søren været i Honduras, Nicaragua og El Salvador.

”Jeg elsker at besøge kaffefarmere og komme tæt på deres dagligdag. Jeg lærer noget af dem, og de lærer, hvad jeg og mine kunder vil have. På den måde er der en udveksling, og samtidig

kan jeg kontrollere, om kaffens sukkerindhold og forarbejdningsmetoder er okay,” forklarer Søren Stiller Markussen, der har været barista i ti år og klaret sig godt til både danmarks- og verdensmesterskaber.

Økologi, etisk handel og kvalitet

Det er ikke al kaffe på Great Coffee, der er mærket økologisk eller med Fairtrade Mærket. Og Søren foretrækker at se på kvalitet frem for mærker.

”Selvfølgelig er det godt med garantier, men for mig er det lige så vigtigt, at kaffebønderne ved, at gode råvarer er det vigtigste. Når de har gode råvarer, stiger markedsprisen, og de får lyst til at sælge kvalitet – og råd til at sende deres børn i skole osv. Læring går to veje. På den måde er der sammenhæng mellem kvaliteten af kaffebønnerne og den kaffe, der havner i mine kunders kopper,” påpeger Søren Stiller Markussen.

Noget af Søren's kaffe kommer fra farmen Santa Petrona i mellemamerikanske El Salvador, hvor der dyrkes masser af kaffe.

Kaffe fra Santa Petrona i El Salvador havner i kaffekopper i Aarhus.

Udsigt over kaffeplantage i 1.300 meters højde. El Salvador.

Kort sagt: Latinamerika

Ordet Latinamerika dækker over Mellemamerika, Sydamerika og nogle af landene i Caribien. Regionen har fået sit navn fra et gammelt sprog: latin. Sprogene spansk, portugisisk og fransk stammer nemlig fra latin, og Spanien, Portugal og Frankrig fik kolonier i den nye verden. Derfor kaldte man området for Latinamerika.

Kaffe, kaffe, kaffe

Danskerne drikker i gennemsnit 3-4 kopper kaffe om dagen. Dermed er Danmark nr. 4 på listen over de mest kaffedrikkende lande. Spørger man Søren Stiller Markussen, er det dog kun ca. 10% af danskerne, der går efter god kvalitet: "Mange vil hellere drikke to termokander kaffe om dagen end to kopper af høj kvalitet."

Etisk handel – derfor

"Fordelen ved etisk handel er tydelig. Bønderne i El Salvador får 5-7 gange så høj pris for bønnerne – blandt andet fordi der ingen mellemhandlere er." Federico og Lily Pacas, Viva Espresso & Santa Petrona

Problemer

Op mod 70% af de el salvadoranske kaffedyrkere har haft problemer på grund af en sygdom i kaffe-træernes blade.

I El Salvador kommer de bedste kaffebønner fra ca. 1.400-1.500 meters højde, men måske skal kaffen dyrkes højere oppe i fremtiden. Den globale opvarmning betyder nemlig, at man ikke kan dyrke i samme højde som hidtil.

Kaffe kan være en etisk vare

I El Salvadors hovedstad, San Salvador, ligger Apecafé, der er en organisation for små kaffeproducenter, der satser på etisk handel.

"Små producenter får bedre priser, men mange store, traditionelle kaffefarmere er ligeglade med etisk handel. De vil bare sælge kaffe – meget kaffe," siger Ricardo Puente fra Apecafé.

Formanden for Apecafé er ikke i tvivl om, at det er de bedre priser, der får flere og flere til at blive godkendt til Fairtrade Mærket. Samtidig yder Apecafé teknisk assistance og løn til nye kaffefarmere, ligesom producenterne får hjælp til at sælge kaffen. Generelt set er der i El Salvador fokus på bønnernes kvalitet, ingen brug af kemikalier og intet børnearbejde.

Ricardo Puente.

"Vi har ca. 400 medlemmer. Det er ikke alle, der er økologiske, men de er allesammen godkendte til Fairtrade Mærket. Langt de fleste sælger til det lokale marked, men vi har fem større producenter, der sælger til USA," fortæller Ricardo Puente fra Apecafé.

Klik ind

på etisk-handel.dk og læs om kaffefarmere fra El Salvador. Her kan du også møde Søren Stiller Markussen igen.

Det blå guld

”Jeg vil gerne opdrage de unge i El Salvador. De skal forstå, at der er en masse værdier i fortiden og vores gamle kultur. Det er derfor, at jeg siden år 2000 har produceret indigo,” siger

Rhina Rehmann eller Doña Rhina, som hun blot kaldes på de kanter.

Indigo er en blå farve, som udvindes af indigo-planten. Man bruger især indigo til jeans – og i mindre omfang til kosmetik og farvning af hår. Den blå farve blev især populær, fordi minearbejdere og guldgravere havde beskidt arbejde, og derfor farvede man de hvide cowboybukser blå.

og mange af de moderne veje er anlagt ovenpå gamle veje, hvor der blev fragtet indigo. Men i anden halvdel af 1800-tallet blev størstedelen af produktionen syntetisk.

I midten af 1990'erne vendte Rhina Rehmann og andre indigofarmere tilbage til den gamle produktionsform, som spanierne i kolonitiden havde døbt *obraje*. Det var der især én grund til.

”Her i El Salvador har vi store problemer med brug af kemikalier, der både forurener og giver fx nyresygdomme. Så det var på tide, at der blev gjort noget. Og her kan jeg bidrage,” mener Rhina Rehmann.

På Doña Rhinas landejendom, Hacienda

Fortiden i nutiden

Rhina Rehmann overtog sin fars farm i 1995, hvor der ikke blev produceret indigo på traditionel vis. Alt var syntetisk (fremstillet kunstigt). Folk i El Salvador har ellers udvundet indigo fra før mayaernes tid (ca. 800 f.Kr.-1530 e.Kr.),

Ved du, at

indigo betyder farven fra Indien? Det skyldes, at landet er en af helt de store producenter af indigo og i århundreder har stået bag meget af verdens indigo.

På Rhina Rehmanns landejendom producerer man indigo som før i tiden.

Arbejdere gør indigo-planten klar.

Los Nacimientos (elsalvadorazul.com), er alt nemlig økologisk. Også de cashewnødder, hibiscus og andre afgrøder, der dyrkes på farmen.

Noget af hendes indigo farver tøj for giganter som Levi's, Benetton og GAP. Men Rhina Rehmann ser også gode muligheder i at eksportere indigo til lande som Nicaragua og Mexico til farvning af cowboybukser.

Etisk handel

Indigoen er økologisk, men Rhina Rehmann er ikke fair trade-certificeret. Arbejderne får mindstelønnen, der i El Salvador er på ca. 700 kr. om måneden. Og Doña Rhina insisterer på, at hun behandler sine medarbejdere ordentligt.

”At være ordentlig over for sine ansatte er mange ting. De får deres løn til tiden, og de arbejder ikke over 4-5 timer om dagen. Det betyder, at de kan arbejde på deres egne majs- og

sukkerrørsmarker om eftermiddagen og på den måde tjene flere penge. Og så har jeg uddannet dem: De har lært den økologiske tankegang. Modsat lærer jeg også noget af dem. Jeg har bedt dem lære mig, hvad de har lært af deres forældre. Og det har faktisk betydet, at vi har lagt produktionen lidt om,” fortæller Rhina Rehmann.

Indigofarvet tøj i butik

I den gamle koloniby Suchitoto har Irma Guadrón en butik, hvor hun sælger tøj. Alt er syet i hånden og farvet af indigo. Hun har haft butikken i otte år, og hun har ikke interessen for indigo fra fremmede.

I fire generationer har hendes familie dyrket indigo.

”Jeg laver især traditionelle mønstre, som går helt tilbage til mayaerne. Dem kan turister – først og fremmest japanere –

Irma Guadrón.

godt lide. Men flere og flere el salvadoranere har fået øjnene op for, at indigo og fortiden kan bruges i dag. Så jeg har mest lokale kunder her fra Suchitoto, men der kommer folk fra hele landet,” siger Irma Guadrón. ■

Unge **kriminelle** handler

Det er deprimerende at læse om mord, vold og overfald. Fx, når talen falder på El Salvadors hovedstad, San Salvador, der er en af verdens farligste byer at leve i. Det skyldes to store bander, der konkurrerer med hinanden: *Barrio 18* og *MS-13*. De opstod i Los Angeles, USA, i 1970'erne, inden de i 1990'erne blev aktive i El Salvador.

I dag er der ca. 60.000 bandemedlemmer i El Salvador. Politiet mener, at ungdomsbander står bag 9 ud af 10 mord.

Men det kan også være lidt opmuntrende at læse om kriminalitet i El Salvador! For der bliver gjort meget for at bekæmpe kriminalitet. Fx i Ciudad Delgado.

Mord – tørre tal

Fem af verdens ti voldeligste lande ligger i Latinamerika.

I Danmark og EU er der ca. et mord pr. 100.000 indbyggere om året. I El Salvador er der 71 mord pr. 100.000 indbyggere. I hele verden er der i gennemsnit 8,8 mord pr. 100.000 indbyggere.

Kilde: FN

En god idé

I Ciudad Delgado tager landsbylederen Rafael Quijano imod.

”En dag blev jeg ringet op fra fængslet. Det var en leder af Barrio 18. Han ville gerne være med til at sætte en stopper for kriminalitet i vores lokalområde. Han var kommet på den tanke, at de unge skulle væk fra gaderne. Det skulle ske via handel. En idé var født, og jeg gik i gang. Jeg kontaktede præsten, landsbyledere og unge i de 17 små landsbyer, der nu er med i projektet,” fortæller Rafael Quijano.

I alt 86 unge er med. Ideen er, at de unge skal få selvværd ved at sælge varer, og det skal holde dem væk fra gaderne. De unge fremstiller selv varerne, som de efterfølgende sælger på lokale markeder. T-shirts, rengøringsmidler, tilapia (fisk), metaller, brød og sko er aktiviteterne.

”Jeg vil gerne have fred i min landsby. Det er min drivkraft. I mine 24 år som landsbyleder har jeg oplevet store problemer med kriminalitet. Jeg håber, at ca. 80 af de unge får et arbejde og måske senere en uddannelse. Det er min drøm,” understreger Rafael Quijano.

Rafael Quijano
er landsbyleder.

Landsby uden for Ciudad Delgado. En del kriminelle kommer herfra.

Kirken og handel – derfor

En central figur i arbejdet med de handlende unge er den lokale præst. I El Salvador spiller kirken en stor rolle, og det er godt at have præster med, når tanke-gange skal ændres.

”Jeg har arbejdet med kriminelle i mange år. Det gør jeg, fordi vi er nødt til at gøre noget. Alle er trætte af mord og kriminalitet. I kirken er der ikke forskel på folk, og det skal vi bruge, selv om der da er sognebørn, der ikke vil sidde ved siden af bandemedlemmer i kirken. Men det er også kirkens rolle at sætte ord bag handling, og i Ciudad Delgado har vi et godt projekt, hvor de unge får noget at lave. Ved at handle og møde andre mennesker får de selvtillid – og noget meningsfuldt at bruge tiden på,” siger præsten Jorge Alberto Enríques Martínez.

Jeg skal have noget at lave

20-årige Carlos Roberto Funez er en af de 86 unge, der har fået et nyt liv med handel som omdrejningspunkt. Han har ellers prøvet lidt af hvert. Han er blevet skudt i benet og har siddet i fængsel for mordforsøg i ni måneder,

inden han blev løsladt, fordi han var uskyldig.

”Jeg sælger fisk, fordi jeg gerne vil hjælpe min far, mor og bror. Ellers ved jeg ikke, hvordan jeg skal slå tiden ihjel. Så det handler om min fremtid,” siger Carlos. ■

Den hårde hånd

Politikerne i El Salvador har besluttet sig for at slå hårdt ned på kriminelle. Politikken kaldes ”Mano dura”, der betyder den hårde hånd eller knytnæven. Fx får et medlem af en bande dobbelt så hård straf som andre for samme ulovlighed. Kritikere siger dog, at det kan være svært at bevise, at en kriminel er medlem af en bande. Og de mener, at alle skal have samme straf for samme ulovlighed.

Atter andre mener, at den hårde hånds politik går ud over alle de gode tiltag om fred, der er i nogle kommuner. ■

Klik ind

på etisk-handel.dk. Mød et tidligere aktivt bandemedlem, der nu arbejder med at holde unge væk fra gaderne. Flere unge el salvadoranere fortæller også om deres liv.

Du kan også møde unge fra Global Platform (globalplatforms.org/denmark). ■

Lille og stor: nødder og sukker

I Bajo Lempa ligger APRAINORES, der er et kooperativ (se definition side 31). Bajo Lempa er et meget fattigt område, fordi flygtninge uden ressourcer og penge på lommen vendte tilbage hertil efter borgerkrigens afslutning i 1992. Nogle vendte hjem fra Nicaragua, Panama og Honduras, mens andre kom tilbage fra andre egne i El Salvador.

Kooperativet har 55 medlemmer i form af landmænd, der leverer cashewnødder. De fleste bor på øen Montecristo.

”På øen var træerne oprindeligt ejet af hollændere, men da de forlod øen, overtog lokale landmænd træerne med cashewnødder. Siden 2006 har vi været økologiske og fairtrade godkendte, og det er kommet alle til gode,” siger manager Alex Flores.

APRAINORES giver en god pris for cashewnødderne, og de ansatte på fabrikken får bedre løn end i fx sukkerindustrien. Landmændene får uddannelse, og bonussen fra fair trade

bruger de til forskellige ting: fx vand, elektricitet og hjælp til begravelser.

”Jeg vil faktisk gå så langt som til at sige, at hvis vi ikke havde lagt om til etisk handel, var vi ikke i live,” mener Alex Flores.

Juice

Nogle af APRAINORES’ cashewnødder havner i ungdomskooperativet Juventud Rural Bajo Lempa. Her laver man juice af cashewnødderne. Mød nogle af de unge på etisk-handel.dk.

Sukker og sygdom

Mens APRAINORES er et lille kooperativ og satser på etisk handel, er det en helt anden snak, når det drejer sig om sukkerindustrien. Sukker er sammen med majs og kaffe landets vigtigste afgrøder. En af landets seks store producenter af sukker er La Cabaña, der får sukerrør fra 830 store og små landbrug. På La Cabaña produceres blandt andet hvidt sukker

Manager Alex Flores.

Cashewnød.

Der er kun en producent af økologisk sukker i El Salvador.

til markedet i El Salvador og brunt sukker til USA og Europa.

Der er kun en økologisk producent af sukker i El Salvador. Det er ikke La Cabaña.

”Vi ser økologisk sukker som en spændende mulighed, men på grund af krisen i USA og Europa er det ikke realistisk. Markedet er ikke stort nok. Vi har faktisk nok at gøre med at kæmpe mod Brasilien, der er den helt store spiller på det latinamerikanske sukkermarked,” siger Evert Quineoz.

Men noget bør gøres, mener mange el salvadoranere. Undersøgelser har vist, at der bruges alt for mange kemikalier i sukkerindustrien i El Salvador. Det har ført til alvorlige nyresygdomme hos markarbejderne, og en ny lov om forbud mod kemikalier er på vej.

”Det er fint, at der bliver gjort noget ved kemikalierne. Det er på tide. Men vi kan ikke leve med, at vi ikke må bruge kunstgødning. Sukkerindustrien i El Salvador vil dø, for der bliver unfair konkurrence med fx Rusland, hvor man må bruge kunstgødning,” mener Evert Quineoz. ■

Vi eksporterer vores befolkning!

”Når folk spørger, hvad vi producerer i El Salvador, siger jeg ikke kaffe, majs og sukker. Jeg svarer el salvadoranere, for vi er seks millioner mennesker på kun godt 21.000 km². Og vi eksporterer det, vi producerer, for der bor tre millioner el salvadoranere i USA!”

Moises Flores, lærer og turistguide ■

Klik ind

på etisk-handel.dk. Læs mere om en fodboldkrig, der ikke handlede om fodbold, men mere om handel og gammelt fjendskab. En krig mellem nabolandene El Salvador og Honduras. Konflikten mellem de to lande kom senere til at handle om nationalretten i El Salvador – *pupusas* – der minder om mexicanske tortillas med fyld. ■

Pupusas.

Sprøjtemidler er udbredte

Sukkerindustrien er ikke ene om at bruge sprøjtemidler. Du tænker nok ikke over det, når du sætter tænderne i en banan, men store bananfirmaer bruger sprøjtegifte for at holde insekter, ukrudt og svampesygdomme væk fra bananplantagerne. Det finder fx sted i Mellemamerika. Arbejdere i plantagerne kan få alvorlige sygdomme, så derfor diskuterer folk i u-lande og organisationer i den rige del af verden ofte, om bananer bør være økologiske og handles etisk. ■

Handel med egne penge

”Det bliver tre US dollars, tak”. Sådan har det lydt i El Salvador siden 2001, hvor landet gjorde som det store forbillede mod nord, USA, og indførte US dollars som møntfod. Dollaren afløste colón.

Det er dog ikke alle, der har været tilfredse med skiftet til de grønne sedler. Det er blandt andet kommet til udtryk omkring den gamle koloniby Suchitoto, hvor en flok indbyggere har lavet deres eget netværk med egen møntfod: UDIS (Unidad De Intercambio Solidario –

Solidarisk Møntfod). Folk er nu med til selv at bestemme og har fået en mere fair handel.

”Der er 125 med i projektet. Det er kooperativer (se side 31), enkeltpersoner og firmaer. Og vi har nu en lang række produkter, som sælges for UDIS på markeder: frugt, grøntsager, indigo (se side 70), marmelade og tilapia (fisk),” fortæller Antonio Enrique Cardona fra Red Xuchit Tutut (redsuchitoto.com), der står bag UDIS og den lokale handel.

Der er flere formål med Red Xuchit Tutut-projektet:

- handel – større salg af afgrøder og varer
- lavere omkostninger
- pengene skal blive i lokalområdet
- at skabe fællesskabsfølelse

Gevinsten har været tydelig.

”De lokale har sammen skabt et marked, hvor mange af produkterne købes og sælges. Samtidig får de bedre priser for deres varer

Denne ostsælger er en del af projektet, hvor der handles med andre penge end El Salvadors officielle møntfod.

Antonio Enrique Cardona.

Linda laver *pupusas*, som hun sælger på lokale markeder.

med UDIS end med US dollars, og salget er i det hele taget bedre. Endelig samarbejder indbyggerne, og det er med til at give sammenhold. Tilliden er større, når man kender hinanden og handler med hinanden,” forklarer Antonio Enrique Cardona.

1 = 1

1 UDIS er det samme som 1 US dollar. Og man kan veksle UDIS til US dollars – og omvendt. Men Red Xuchit Tutut foretrækker, at medlemmerne ikke veksler UDIS til US dollars. Det giver højere priser, siger de i organisationen. ■

Nu har jeg tid

Projektet med UDIS finder sted i et fattigt område af El Salvador. De 27.000 indbyggere omkring Suchitoto – heraf bor 20.000 på landet og 7.000 i mindre byer – lever i et område, der har været præget af fattigdom, siden borgerkrigen sluttede i 1992. Mange flygtede til Honduras under den 12 år lange krig, men de er vendt tilbage til området med tør jord, der er svær at dyrke.

I 2006 hjalp en hollandsk organisation med at opbygge Red Xuchit Tutut, og hollænderne støtter stadig den el salvadoranske organisation. Der er både mænd og kvinder med i Red Xuchit Tutut, ligesom de unge også gerne vil

handle med UDIS. Men jo længere væk man kommer fra Suchitoto, desto sværere er det med opbakningen til den nye møntfod.

En af dem, der har fået et bedre liv efter indførelsen af UDIS, er Linda. Hun fremhæver, at der er mange fordele ved den nye måde at handle og organisere sig på.

”Før stod jeg op kl. 4 om morgenen og tog på arbejde på fabrik. Jeg kom ikke hjem før kl. 21, og så faldt jeg i søvn, og jeg så stort set ikke mine børn. Nu er jeg en del af projektet og tjener mere, så jeg har fået et helt andet liv. Det giver tid til mine børn og venner,” fortæller Linda, der blandt andet laver *pupusas* (el salvadoranske tortillas), som hun sælger på markedet.

Hvad siger folk?

Antonio Enrique Cardona fortæller, at folk reagerer forskelligt, når de hører om UDIS.

”Nogle siger: ’I er tossede’, mens andre er positive: ’Hvor er det en god idé!’ Det handler om at se muligheder i stedet for begrænsninger. Det er det, der driver os fremad,” mener Antonio Enrique Cardona. ■

Klik ind

på etisk-handel.dk. Her kan du rejse med tilbage til fortiden og blive klogere på, hvordan mayaerne i Mellemamerika handlede. ■

Læs og lær mere

Web om handel og u-lande

2015.dk
3world.dk
bnd.dk
coffeeroad.dk
dieh.dk
danwatch.dk
etisk-handel.dk
fairtrade.dk
fairtradedanmark.dk
fairtrade-mærket.dk
fsc.dk
globalhverdag.dk
globalis.dk
globallykke.dk
globalplatforms.org/denmark
handelmedafrika.dk
livetslotteri.dk
ngoforum.dk
skolekontakten.dk
toughroad.dk
tropisktrae.dk
udviklingstal.dk
ulandskalender.dk
undp.dk
unglobalcompact.org
u-web.dk
verdensbedstenyheder.dk
verdensnyt.dk
wfto.com
whypoverty.net

Klik ind på etisk-handel.dk og læs om de enkelte sites.

Vil du være præsident i Afrika?

Så kan du forsøge dig med dette spil:
praesident.nu

Scan koden og se film fra u-lande her

(Danidas Verdensbilledlegat)

Scan koden og se Coop Skolekontakts film om bæredygtig handel

Et lille lån med stor betydning – en film om mikrolån

En kinamands chance – en film om dem, der laver vores legetøj

Klæder skaber nye folk. Vil du give hjælp igennem din T-shirt?

Er grøntsager mærkevarer? Vejen til Europa er brolagt med stempler

Velkommen på forsiden. En film om mediernes ansvar

Sko sætter spor – fokus på arbejdsforhold med udfordringer

Et godt dilemmaspil

Ta' med på en rejse rundt i verden i dette spil, der har fokus på globale rettigheder. Fattigdom, arbejdsmiljø, retten til at organisere sig og børnearbejde er nogle af emnerne. Du bliver hele tiden stillet over for dilemmaer, hvor du skal træffe valg, og du kommer med til u-lande som Bangladesh, Honduras og Zambia.

Klik ind på dilemma.3f.dk

Bøger

30.11 Mai Rasmussen: **"Globalisering"**. Gyldendal 2010.

32.72 Sanne Nyland Christensen: **"Hvad rager det os? Om FN's mål for en bedre verden"**. Gyldendal 2007.

33.106 Peter Bejder & Kaare Øster: **"Fattige lande – en del af din verden"**. Udsigt til U-lande. Meloni 2010.

33.106 Peter Bejder & Kaare Øster: **"Mød verden – livet i fattige lande"**. Udsigt til U-lande. Meloni 2011.

33.106 Peter Bejder & Kaare Øster: **"Global hverdag – fattige og rige lande"**. Udsigt til U-lande. Meloni 2011.

33.106 Peter Bejder & Kaare Øster: **"Global lykke – rigdom i fattige lande"**. Turbine 2012.

33.106 Anne Mette Christensen og Lene Poulsen Jensen: **"Verden er skæv"**. Gyldendal 2006.

33.25 Adrian Cooper: **"Verden handler: Fair trade"**. Maaholm 2005.

50.1 Mai Rasmussen: **"Bæredygtig handel"**. Gyldendal 2010.

55.08 Lars Dahlager & Michael Rothenborg: **"Turen går til de varme lande. Verdens klima"**.

– **Hvad sker der?"**. Politikens Forlag 2009.

55.08 Jesper Strudsholm: **"Turen går til en mindre skæv verden"**. Politikens Forlag 2006.

67.4 Bente Svane Nielsen, Jesper Tolstrup & Brian Skov Sundstrup: **"Tropisk træ i din hverdag"**. Skolekontakten/Nepenthes 2008.

Arbejd videre på nettet med handel og fair trade

Bogen har en hjemmeside.

Klik her: etisk-handel.dk

Hjemmesiden har fotos, du frit kan bruge til opgaver m.m. Der er også mere om handel i fattige lande og i en globaliseret verden, og der er aktiviteter, du og dine kammerater kan arbejde videre med. Hjemmesiden giver også ideer til din lærer.

Bliv klogere

Danida udgiver hvert år en beretning, hvor man kan læse om Danmarks arbejde for de fattige lande: "Danmarks deltagelse i det internationale udviklingssamarbejde". Her er der blandt andet oplysninger om de lande, Danmark giver u-landshjælp til. Find Danidas Årsberetning på um.dk

Danida udgiver også et godt magasin: Udvikling. Det er gratis. Både i papirudgave og som pdf: udvikling.dk

Stikord

A

ADDA (Agricultural Development Denmark Asia) 56-57
 Amfri Farms 24-25
 APRAINORES 74-75
 arbejdsløn 5, 7, 12, 14, 19, 23, 25, 26-27, 39, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 71, 74
 arbejdsmiljø 5, 9, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 44, 45, 50, 51, 52, 53, 56, 60, 63, 64
 arbejdstagerrettigheder 12, 15

B

Bangladesh 62-63, 64, 65
 Bestseller 51, 53, 62, 63
 Bilka 37
 borgerkrig 26, 39, 49, 56, 58, 74, 77,
 bæredygtighed 5, 12, 21, 44, 47, 58
 børnearbejde 14-15, 22, 23, 35, 40, 41, 51, 52, 54, 64, 69, 78

C

Cambodja 50, 51, 52-59, 60, 62, 65
 chokolade 6, 16, 40-41
 Clean Clothes Campaign Danmark 53
 Concord 48
 Coop 14, 15, 20, 40, 42, 43, 78
 CSR (Global Compact) 12, 14, 15, 16, 41, 49, 51, 60

D

DanWatch 14, 63, 78
 Danida 13, 20, 25, 38, 78-79
 Danmark 4-5, 6, 8, 9, 13, 14, 16, 19, 20, 24, 26, 28, 30, 33, 34, 37, 38-39, 40, 42-43, 45, 47, 50-51, 53, 55, 56-57, 62, 63, 64, 68-69, 79

E

El Salvador 7, 68-76
 EU (Europæiske Union) 10-11, 39, 45, 48, 57, 62, 72
 Europa 9, 10, 11, 14, 21, 22, 24, 26, 28, 39, 42, 45, 49, 50, 57, 60, 63, 74

F

fair trade 4-5, 6, 16-17, 19, 29, 30-31, 34, 39, 51, 62, 71, 74
 Fairtrade Mærket 4, 5, 16-17, 18, 19, 26, 30, 33, 44, 45, 68, 69, 78
 Fairtrends 51
 Fiji 67
 fiskeri 66
 FN (Forenede Nationer) 12-13, 15, 23, 41, 53, 58, 72, 79
 FN's mål 13, 78
 Folkekirkens Nødhjælp 15, 36-37, 55, 57
 forbruger 4-5, 14, 15, 17, 18, 21, 47, 50, 51, 63
 Friends International 54-55
 FSC Danmark 46-47

G

gadebørn 23, 54-55, 58, 64
 Ghana 6, 9, 15, 35, 40-41, 49
 Global Compact (CSR) 12, 14, 15, 16, 41, 49, 51, 60
 global opvarmning 66-67
 globalisering 6, 10, 12, 15, 51, 61, 60-67, 69, 73, 78-79
 GMO (Genetisk Modificerede Organisme) 33
 Great Coffee 68-69
 grøntsager 8, 25, 56, 66, 67, 76, 78

H

handel 8-9
 handelsaftaler 11, 57
 Honduras 75, 77

I

IBIS 40, 41, 48, 49
 i-lande 4, 10-11, 5, 22, 25, 47, 64-65
 Indien 6, 9, 10, 11, 18, 48, 50, 70
 indigo 7, 70-71, 76
 Indonesien 6, 54

K

kaffe 8, 9, 19, 25, 28, 30, 33, 68-69
 Kenya 20, 22, 27, 34, 44-45
 Kina 6, 10-11, 23, 35, 50-51, 62
 Kiribati 7, 66-67
 kolonitiden 9, 28, 69, 70, 71, 76
 korruption 12, 13, 14, 20, 22, 49
 kriminalitet 23, 72-73

L

land grabbing 17, 57
 landbrug 4, 8, 14, 19, 25, 30-31, 36-37, 38-39, 42-43, 44-45, 56-57, 74-75

M

Malawi 36-37
 MASCOT 53, 60-61
 mellemhandlere 22, 37, 69, 6, 8, 17
 menneskerettigheder 12-13, 14, 15, 23, 52
 minedrift 42, 48-49
 mobiltelefoner 6, 20, 34-35, 37
 mode 51, 64
 Mozambique 38-39

N

Namibia 42-43
 ngo'er (ikke-statslige organisationer) 13, 78-79
 NOGAMU (National Organic Agricultural Movement of Uganda) 32-33
 Nødhjælp 13

P

Projects Abroad 57

R

Red Barnet 64-65

S

SEATINI (The Southern and Eastern African Trade, Information and Negotiations Institute) 22
 Sierra Leone 48-49
 Solhjulet 25, 26
 Sticks'n'Sushi 55
 Storbritannien 7, 9, 28
 sukkerindustrien 10, 57, 71, 74-75

T

Tanzania 27, 28, 35, 45, 46-47,
 tekstilindustri 50-53, 54, 60-61, 62-63, 64-65, 71
 Toms Gruppen 40, 41
 turisme 58-59

U

UDIS 76-77
 udviklingsbistand 13, 20, 26, 78
 Uganda 6, 7, 20-35
 u-lande 5, 8, 9, 12-13, 22, 26, 37, 38, 41, 46-47, 48, 50, 57, 59, 62, 66, 75, 78-79
 USA 9, 11, 17, 24, 26, 28, 66, 67, 69, 72, 75, 76

V

vanilje 6, 28-29, 30, 31
 Vietnam 6, 10, 50, 52, 56, 60-61, 62

W

Wall Street 10
 WTO (Verdenshandelsorganisationen) 10-11, 22
 WWF Danmark 46

Z

Zambia 49

Ø

økologi 5, 7, 12, 14, 16, 17, 21, 23, 24-25, 27, 29, 30-31, 32-33, 38-39, 66, 68, 69, 70-71